

**TARIMSAL EKONOMİ VE POLİTİKA GELİŞTİRME ENSTİTÜSÜ
TEPGE**

**SAMSUN İLİNDE MANDA
YETİŞTİRİCİLİĞİ FAALİYETİNE YER VEREN İŞLETMELERİN
MEVCUT DURUM ANALİZİ**

**Dr. Zerrin ÖZKAN
Selda ARSLAN
İlkay UÇUM
Fatmagül CANİK
Burak UZUN**

TAGEM-TEAD-14-A15-T002-005 Nolu “Proje Sonuç Raporu” dur.

TEPGE YAYIN NO: 292
ISBN: 978-605-9175-98-2

ARALIK, 2017

İletişim:

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
Araştırma ve Geliştirme Teknoloji Kampüsü
Gayret Mah. Fatih Sultan Mehmet Bulvarı 06170
Yenimahalle/ANKARA

Telefon: 0312 287 5833
Faks: 0312 287 5458

© TEPGE
Her Hakkı Saklıdır.

TEPGE'nin izni olmaksızın basılamaz, basılı veya elektronik materyal olarak çoğaltılamaz ve/veya dağıtılamaz.

Kaynak gösterilmek şartı ile alıntı yapılabilir.

Yayın içerisindeki her türlü yorum ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın ya da TEPGE'nin görüşlerini yansıtmaz.

Tablo ve grafiklerdeki rakamların bir bölümü desimalli kullanıldığından ara ya da alt toplamaları genel toplamaları ile farklılık gösterebilir.

Yayın içerisindeki istatistik veriler hazırlandığı dönemde ilgili kaynaklardan elde edilen yayınlanmış son veriler olup sonraki dönemlerde, yapılan güncellemelerden dolayı farklılıklar olabilir.

ÖNSÖZ

Türkiye için hayvancılığın stratejik önemi vardır. Dengeli bir diyet için önemli bir protein kaynağı olan hayvansal ürünler, doğrudan ve de işlenerek kullanımlarıyla da ayrıca öneme sahiptir. Yoğurt, kaymak, peynir, tereyağı, sucuk, sosis gibi işlenmiş hayvansal ürünler hem beslenme hem de bir sanayi dalı olarak iktisadi açıdan önem taşımaktadır. Buna ilave olarak hayvancılık elde edilen derilerin işlenmesi, yünlerin dokuma sanayinde kullanılması gibi gıda dışı sanayi sektörlerine hammadde sağlayan bir faaliyettir. Sağladıkları ürünlerin yanı sıra önemli bir enerji kaynağı olarak da hayvanlardan istifade edilmektedir. Çeki hayvanı olarak kullanılan canlılar hem yük taşımada hem insanların seyahatlerinde uzunca bir süre istifade edile gelmişlerdir.

Çalışma konumuzu oluşturan manda Boynuzlugiller (Bovidae) ailesinden olup sığırgiller alt familyasına ait bir canlıdır. Günümüz evcil mandaları 7 manda cinsinden Bubalus cinsine mensup olup belli başlı iki gruba ayrılarak ele alınırlar. Bunlar; ülkemizdeki mandaların da mensubu olduğu Nehir Mandaları (*Bubalus bubalis*) ve Bataklık Mandaları (*Bubalus carabanensis*)'dır. Evcil ve yabani formda olmak üzere toplam 74 manda ırkı tespit edilmiş olup buradan da sadece manda ifadesiyle ciddi bir kavram karmaşasının yaşanabileceği ve sığırlardaki gibi ırk isimleriyle mandaların ele alınması gerektiğini bir kere daha vurgulamak yerinde olacaktır. Günümüz evcil mandaları Yabani Asya Mandası (*Bubalus arnee*)'ndan yaklaşık 5000 yıl önce evcilleştirilmiş olup bugün bu canlılar tehlikedeki türler listesinde yer almaktadır (Borghese ve Mazzi, 2005).

Mandaların karkas et ve süt verimleri sığırlara göre daha azdır. Ancak, düşük kaliteli kaba yemleri tüketebilmeleri ve yemden yararlanma gücünün yüksekliği nedeniyle besleme kolaylığı olması, zor iklim koşullarına ve hastalıklara karşı dayanıklılıkları nedeniyle daha düşük maliyetle üretim yapılabilmesi ve elde edilen ürünlerin daha yüksek fiyata satılabilmesi gibi avantajları bulunmaktadır. Ayrıca mandalardan elde edilen et ve sütün kendine özgü yapısı (ette düşük yağ ve kolesterol, sütte yüksek yağ vb) nedeniyle kullanıldığı sucuk, peynir, yoğurt ve kaymak gibi ürünlere de ayrı bir kıvam ve lezzet vermektedir. Ayrıca Türkiye'de manda eti ve sütünün organik üretilme, coğrafi işaretli ürün olabilme potansiyeli de bulunmaktadır. Manda, derisinin kalın olması nedeniyle, daha çok çanta ve mobilya derisi olarak, sanayide kullanılmaktadır.

Çalışmanın ana materyalini Türkiye manda varlığında birinci sırayı alan Samsun ili manda yetiştiriciliği yapan üreticiler oluşturmaktadır. Manda yetiştiriciliği faaliyetine yer veren işletmeler içinde, Samsun ilini yaklaşık % 75 temsil edecek oranda Alaçam, Bafra, Çarşamba, Terme ve Vezirköprü ilçeleri seçilmiştir. Seçilen ilçeleri temsil edebilecek köyler ise % 20 oranındadır. İşletmeler işletmedeki manda sayısı kriterine göre üç gruba ayrılmıştır. Bu gruplar; 1-4, 5-9 ve 10 ve üzeri manda sayısını ifade etmektedir.

Manda yetiştiriciliğinin mevcut durumunu analiz etmek amacıyla birinci olarak; işletme içi şartlar incelenmektedir. Manda yetiştiren işletmelerin bütün olarak ve manda yetiştiriciliği faaliyet dalı

olarak ekonomik analizi yapılmaktadır. Yine anketler yoluyla yetiştiricilerin manda ürünlerinin üretimi, pazarlaması ve elde ettikleri ürünlerin pazarlama potansiyeli ile ilgili güçlü ve zayıf gördüğü yönler saptanmıştır. İkinci olarak, işletme dışı şartlar incelenerek, üreticilerin paydaşları olan sektör ile literatür taraması ve ikili görüşmeler yapılmış, edinilen bilgiler SWOT analizi ile değerlendirilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMA VE TANIMLAR.....	v
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	vi
ŞEKİLLERLER DİZİNİ.....	viii
Özet.....	ix
Abstract.....	x
1.GİRİŞ.....	1
2.LİTERATÜR.....	3
3.MATERYAL VE YÖNTEM.....	13
3.1.Örnekleme Seçiminde Kullanılan Yöntem.....	14
3.2.Veri Toplama Araçları.....	15
3.3.Verilerin Analizi.....	15
4. ARAŞTIRMA BÖLGESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	19
5.ARAŞTIRMA BULGULARI.....	26
5.1.İşletme ile İlgili Genel Bilgiler.....	26
5.1.1.Manda işletmecilerinin yaşı.....	26
5.1.2.Manda yetiştiriciliği deneyimi.....	26
5.1.3. Yetiştiricinin eğitim durumu.....	26
5.1.4. Hane halkı sayısı.....	27
5.1.5. İşletme genişliği.....	27
5.1.6.Arazi mülkiyet dağılımı.....	28
5.1.7. İşletmelerin hane gelirlerinin kompozisyonu.....	28
5.1.8.İşletmelerin tarım geliri içinde hayvancılık gelirinin payı.....	29
5.2. Manda Yetiştiriciliğine Yer Veren İşletmelerin Ekonomik Durumları.....	30
5.2.1. İşletmelerin sermaye yapısı.....	30
5.2.2. Manda sütü işletme masrafları, GSÜD, net karı ve birim maliyetleri.....	30
5.3. İncelenen İşletmelerde Manda Yetiştiriciliği Üretim Faaliyetinin Durumu.....	32
5.3.1.İncelenen işletmelerde sahip olunan ahır alanı.....	32
5.3.2. Manda yetiştiricilerinin ortak köy merası veya otlaktan faydalanma durumu.....	32
5.3.3. Manda yetiştiricilerin silaj yapma durumu.....	32
5.3.4. Yetiştiricilerin işletmelerde kayıt tutma oranları.....	33
5.3.5. Yetiştiricilerin mandalarını sigorta yaptırma durumu.....	33
5.3.6. Manda yetiştiriciliğinden memnuniyet durumu.....	34
5.3.7 Üreticilerin manda sayısını arttırmayı düşünme durumu.....	34
5.3.8 İşletmelerin damızlık manda yetiştiricileri birliğine üyelik durumu.....	35
5.4. Yetiştiricilerin Manda Yetiştiriciliğine Verilen Desteklerden Yararlanma Durumu ve Beklentileri.....	36
5.4.1. Manda yetiştiriciliği için verilen desteklerinin manda sayılarını arttırmaya olan etkisi.....	36
5.4.2. Üreticilerin verilen desteklere göre manda yetiştiricilik faaliyetini sürdürme isteği..	36
5.4.3. Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden haberdar olma durumu.....	37
5.4.4.Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden yararlanma durumu.....	37
5.4.5.Yetiştiricilerin verilen anaç manda desteğini yeterli bulma durumu.....	38
5.4.6.Yetiştiricilerin halk elinde manda ıslahı projesi desteğinden haberdar olma durumu..	38
5.4.7. Manda yetiştiricilerinin halk elinde manda ıslahı projesi desteğinden yararlanma durumu.....	39

5.4.8.Yetiştiricilerin damızlığa ayrılan manda yavrusu desteğini bilme durumu.....	39
5.4.9. Damızlığa ayrılan manda yavrusu desteğinden yararlanma durumu.....	40
5.4.10. Yetiştiricilerin organik manda için hayvan başına verilen desteklerden haberdar olma durumu.....	40
5.4.11. Yetiştiricilerin organik manda için hayvan başına verilen desteklerden yararlanma durumu.....	41
5.4.12. Yetiştiricilerin manda sütüne litre başına verilen destekten haberdar olma durumu	41
5.4.13. Yetiştiricilerin manda sütüne litre başına destekten yararlanma durumu.....	42
5.5. Manda Yetiştiricilerin Destekler Konusunda Beklentileri.....	42
5.5.1. Manda yetiştiricilerin süt hayvancılığına verilen desteklerden memnuniyet durumu	42
5.5.2. Yetiştiricilerin manda sütü fiyat desteğinden beklentileri.....	43
5.5.3.Yetiştiricilerin yem fiyatları ve yem desteği ile ilgili beklentileri.....	43
5.6. Üreticilerin Tarımsal örgütlerle ilgili Düşünceleri.....	44
5.6.1. Yetiştiricilerin kooperatiflere destek vermesi ile ilgili beklentileri.....	44
5.6.2. Üreticilerin birlik hakkında görüşleri.....	44
5.7.1 .Üreticilerin teknik bilgi kaynaklara ulaşım ile ilgili görüşleri.....	47
5.8. Samsun İlinde Manda Sütü ve rnleri Pazarlama Kanalları.....	50
6 SWOT Analizi.....	51
7.TARTIşMA ve SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	56

KISALTMA VE TANIMLAR

TÜRKVET	Veteriner Bilgi İstemi
GTHB	Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
FAO	Food And Agriculture Organisation
TR 83	Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı
SWOT	Strength, Weakness, Opportunity, Threat
SPSS	İstatistik program adı
GSÜD	Gayri Safi Üretim Değeri
DMYB	Damızlık Manda Yetiştiriciliği Birliği

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2.1. Ülkelere göre manda sayıları (bin baş).....	3
Çizelge 2.2. Dünya manda ürünleri üretimi (bin ton).....	4
Çizelge 2.3. Dünya manda sütü üretimindeki başlıca ülkeler -2013 yılı verileri (bin ton)	4
Çizelge 2.4. Manda yetiştiriciliği için verilen devlet desteği.....	6
Çizelge 2.5. Türkiye geneli manda sayıları ve ürünleri.....	6
Çizelge 2.6. Türkiye’de bölgelere göre manda sayısı ve süt üretimi.....	7
Çizelge 3.1. Seçilen ilçelerdeki toplam işletme ve manda sayıları	14
Çizelge 3.2. Örneğe çıkan işletmelerin gruplara göre dağılımı.....	15
Çizelge 4.1. Samsun ilinde tarla bitkileri üretim durumu.....	21
Çizelge 4.2. Samsun ilinde sebze ürünleri üretim durumu.....	22
Çizelge 4.3. Samsun ilinde meyve ürünleri üretim durumu.....	23
Çizelge 4.4. Samsun ilinde büyükbaş hayvancılığın durumu	23
Çizelge 4.5. Samsun ili manda sayısı ve manda sütü üretimi	24
Çizelge 4.6. Samsun ilinde küçükbaş hayvancılığın durumu.....	25
Çizelge 5.1. Manda işletmecilerinin yaşı.....	26
Çizelge 5.2. Samsun ilinde üreticilerin manda yetiştiriciliği deneyimi.....	26
Çizelge 5.3. Yetiştiricinin eğitim durumu.....	27
Çizelge 5.4. Hane halkı sayısı (kişi).....	27
Çizelge 5.5. Samsun ilinde manda işletmelerinin sahip olduğu arazi büyüklüğü.....	27
Çizelge 5.6. Arazi mülkiyet dağılımı.....	28
Çizelge 5.7. İşletme hane gelirlerinin kompozisyonu.....	29
Çizelge 5.8. İşletmelerin tarım geliri içinde hayvancılık gelirinin payı	29
Çizelge 5.9. İşletmelerin sermaye yapısı.....	30
Çizelge 5.10. Manda sütü ortalama değişen masrafları ve manda sütü maliyeti.....	31
Çizelge 5.11. Sahip olunan ahır alanı	32
Çizelge 5.12. Manda yetiştiricilerinin ortak köy merası veya otlaktan faydalanma durumu	32
Çizelge 5.13. Manda yetiştiricilerin silaj yapma durumu.....	33
Çizelge 5.14. İşletmelerde kayıt tutma oranları.....	33
Çizelge 5.15. Yetiştiricilerin mandalarını sigorta yaptırma durumu.....	34
Çizelge 5.16. Üreticilerin manda yetiştiriciliğinden memnuniyet durumu.....	34
Çizelge 5.17. Üreticilerin manda sayısını arttırmayı düşünme durumu.....	35
Çizelge 5.18. İşletmelerin damızlık manda yetiştiricileri birliğine üyelik durumu.....	35
Çizelge 5.19. Büyükbaş hayvancılığa için verilen desteklerinin hayvan sayılarını değiştirme durumu.....	36
Çizelge 5.20. Üreticilerin verilen desteklere göre manda yetiştiricilik faaliyetini sürdürme isteği.....	36
Çizelge 5.21. Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden haberdar olma durumu.....	37
Çizelge 5.22. Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden yararlanma durumu.....	37
Çizelge 5.23. Yetiştiricilerin verilen anaç manda desteğini yeterli bulma durumu.....	38
Çizelge 5.24. Yetiştiricilerinin halk elinde manda ıslahı projesi desteğinden haberdar olma durumu.....	38
Çizelge 5.25. Manda yetiştiricilerinin halk elinde manda ıslahı projesi desteğinden yararlanma durumu.....	39
Çizelge 5.26. Yetiştiricilerin damızlığa ayrılan manda yavrusu desteğini bilme durumu.....	39
Çizelge 5.27. Damızlığa ayrılan manda yavrusu desteğinden yararlanma durumu.....	40

Çizelge 5.28.Yetiştiricilerin organik manda için hayvan başına verilen desteklerden haberdar olma durumu.....	40
Çizelge 5.29. Yetiştiricilerin organik manda için hayvan başına verilen desteklerden yararlanma durumu.....	41
Çizelge 5.30. Yetiştiricilerin manda sütüne litre başına destekten haberdar olma durumu....	41
Çizelge 5.31. Yetiştiricilerin manda sütüne litre başına verilen destekten yararlanma durumu	42
Çizelge 5.32. Manda yetiştiricilerin süt hayvancılığına verilen desteklerden memnuniyet durumu.....	42
Çizelge 5.33. Yetiştiricilerin manda sütü fiyat desteğinden beklentileri.....	43
Çizelge 5.34. Yetiştiricilerin yem fiyatları ve yem desteği ile ilgili beklentileri.....	43
Çizelge 5.35.Yetiştiricilerin devletin kooperatiflere destek vermesiyle ilgili beklentileri.....	44
Çizelge 5.36. Birliğe katılma sebepleri arasında desteklerden yararlanmayı önemli görenler	44
Çizelge 5.37. Birliğe katılma sebepleri arasında ürününü kolay pazarlamayı önemli görenler	45
Çizelge 5.38. Birliğe katılma sebepleri arasında damızlık hayvan teminini önemli görenler	45
Çizelge 5.39. Birliğe katılma sebepleri arasında ucuz ve kolay girdi teminini önemli görenle	46
Çizelge 5.40. Birliğe katılma sebepleri arasında veteriner ve sağlık hizmetini önemli görenler	46
Çizelge 5.41. Birliğe katılma sebepleri arasında ürününü değerinde satmayı önemli görenle	47
Çizelge 5.42. Yetiştiricilerin mandadan kazandıkları gelirlerinin artmasında birliğin rolü...	47
Çizelge 5.43. Teknik bilgiye ulaşımında DMYB'ni önemli görenler.....	48
Çizelge 5.44. Teknik bilgiye ulaşımında kooperatifleri önemli görenler.....	48
Çizelge 5.45. Teknik bilgiye ulaşımında tarım teşkilatını önemli görenler.....	48
Çizelge 5.46. Teknik bilgiye ulaşımında komşu ve akrabayı önemli görenler.....	49
Çizelge 5.47. Teknik bilgiye ulaşımında medya araçlarını önemli görenler.....	49
Çizelge 5.48. Teknik bilgiye ulaşımında kendi bilgisini önemli görenler.....	49

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Samsun ili coğrafi haritası.....	20
Şekil 4.2. Manda yetiştiriciliği.....	24

ÖZET

Hayvancılık üreticiler için önemli bir gelir kaynağı, tüketiciler içinde vazgeçilmez bir protein kaynağıdır. Çalışma konumuzu oluşturan büyükbaş hayvanlar grubundan manda da bu noktada üzerinde durulması gereken özel bir türdür. Türkiye’deki yüzlerce yıllık manda yetiştirme kültürü sayesinde yöresel ürünlerin çeşitliliği ve kalitesiyle de (kaymak, yoğurt, peynir gibi) manda yetiştiriciliği ayrıca dikkat çekmektedir. Tescilli yerli ırkımız olan “Anadolu Mandası”nın bu özellikleri yanında destekleme kapsamından çıkartıldığı 1980’den itibaren bu faaliyet dikkat çekici ölçüde gerilemiştir. Nitekim bir dönem sayıları milyonu aşan manda son yıllarda 100 bin başa kadar gerilemiştir. Türkiye’de manda yetiştiriciliğinde en önemli illerden biri Samsun’dur. Bu çalışmada manda yetiştiriciliğinin Samsun ilindeki durumu, elde edilen ürünler, manda yetiştiriciliğinin ekonomik analizi ile yetiştiricilik, pazarlama ve planlama gibi sektörel sorunlar ele alınmış ve SWOT analizi yapılmıştır

Anahtar kelimeler: manda, manda ürünleri, ekonomik analiz, SWOT analiz, Samsun, Türkiye.

ABSTRACT

Livestock farming have a high income source for the producers, and an indispensable protein source for consumers. Our study subject, the buffalo from the group of bovine animals has a special species that deserves to be paid attention. The buffalo raising draws more attention with the quality and rich variety of the local products (Such as yoghurt, milk cream and cheese) which are for sure handled owing to the centuries old the buffalo raising culture in Turkey. The range of these activities has significantly declined since 1980 –the year which our native genre “Anatolian Water Buffalo” was left out of the support scope. Samsun is very important province for the livestock farming in Turkey. In this study, the situation of livestock farming in Samsun province, the products obtained livestock farming and its economical analyses and sector problems such as rearing, marketing and planning were discussed and SWOT analysis conducted.

Keywords: buffalo, buffalo products, economic analysis, SWOT analysis, Samsun, Turkey.

1.GİRİŞ

Tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile bunlardan elde edilen ürünler, insan refahı ve sağlığı için önemlidir. Hayvancılık bugün, gelişmiş ülkelerde bir endüstri haline gelmiş, ekonominin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu durum, tarımın ve dolayısıyla hayvancılığın ulusal düzeyde geliştirilmesi gereken stratejik bir sektör durumunda olduğunu göstermektedir.

Türkiye dahil birçok ülke hayvancılığında manda yetiştiriciliği taleplere bağlı olarak önemli bir artış trendindedir. Dünya’da manda yetiştiriciliği en yaygın olarak sırasıyla Hindistan (% 56), Pakistan (% 18) ve Çin’de (% 12) yapılmaktadır. İtalya’da ise entansif olarak manda yetiştiriciliği yapılmaktadır (Anonymous, 2016a).

Türkiye’de manda yetiştiriciliği süt ve et üretimi amacıyla yapılmaktadır. Ancak, manda yetiştiriciliği yapılan işletmeler çoğunlukla geleneksel aile tipinde olup, geri kalanı Türkiye koşullarında orta ölçekli sayılabilecek işletmelerdir. 2015 yılı verilerine göre, Türkiye’de manda eti üretimi, toplam kırmızı et üretiminin % 0,03’ünü ve manda sütü de toplam süt üretiminin % 0,34’ünü oluşturmaktadır (Anonim, 2016b). Türkiye’de manda yetiştiriciliği; Karadeniz Bölgesi’nde sahil şeridinde Samsun ve Sinop’ta, iç kesimlerde ise Tokat, Çorum ve Amasya’da; İç Anadolu Bölgesi’nde Sivas ve Yozgat’ta; Ege Bölgesi’nde Afyon’da; Marmara Bölgesi’nde İstanbul’da; Doğu Anadolu Bölgesi’nde Muş’ta; Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Diyarbakır’da yoğunlaşmıştır.

Mandaların karkas et ve süt verimleri sığırlara göre daha azdır. Ancak, düşük kaliteli kaba yemleri tüketebilmeleri ve yemden yararlanma gücünün yüksekliği nedeniyle besleme kolaylığı olması, zor iklim koşullarına ve hastalıklara karşı dayanıklılıkları nedeniyle daha düşük masraflarla üretim yapılabilmesi ve elde edilen ürünlerin daha yüksek fiyata satılabilmesi gibi avantajları bulunmaktadır. Ayrıca mandalardan elde edilen et ve sütün kendine özgü yapısı (ette düşük yağ ve kolesterol, sütte yüksek yağ vb) nedeniyle kullanıldığı sucuk, peynir, yoğurt ve kaymak gibi ürünlere de ayrı bir kıvam ve lezzet vermektedir. Ayrıca Türkiye’de manda eti ve sütünün organik üretilme, coğrafi işaretli ürün olabilme potansiyeli de bulunmaktadır. Manda, derisinin kalın olması nedeniyle, daha çok çanta ve mobilya derisi olarak, sanayide kullanılmaktadır.

Türkiye’de hayvancılıkta yaşanan temel sorunların çözümü için manda yetiştiriciliği dahil tüm hayvancılığın geliştirilmesi yönünde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Birçok ülkede manda sayısı ve verimi, mandadan elde edilen et, süt ve deri miktarında önemli artışlar sağlanırken, 2008 yılına kadar bu konuda Türkiye’de çok ciddi azalmalar yaşanmıştır. Bu dezavantajlı durumun önlenmesi için manda yetiştiricilerine verilen desteklerin artırılma yoluna gidilmiştir. Türkiye’de manda yetiştiriciliğinde yaşanan mevcut durumun tersine çevrilebilmesi için, verilen desteklerin karar vericiler tarafından değerlendirilmesinin yapılması, üretim ve pazarlama sorunlarının belirlenmesi, manda yetiştiriciliğine yeni bir yaklaşım getirilmesi açılarından önemlidir.

Türkiye’de 2012 yılı hayvancılık destek miktarları; 28/7/2002 tarihli ve 2489 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Sığır Cinsi Hayvanların Tanımlanması, Tescili ve İzlenmesi Yönetmeliği”

çerçevesinde Hayvan Kayıt Sistemi'ne (TÜRKVET) kayıtlı dişi mandaya sahip olan yetiştiricilere, anaç sığır için soy kütüğüne kayıtlı olanlara farklı olmak üzere hayvan başına ödeme yapılmaktadır.

Hayvan genetik kaynaklarının yerinde korunması ve geliştirilmesi amacıyla Bakanlık tarafından uygulanan "Halk Elinde Manda Islahı" projesi kapsamına alınan yetiştiricilere hayvan başına ödeme yapılmaktadır. Üretilmekte olan çiğ sütü, gıda sicili ve çalışma izni olan süt işleme tesislerine satan ve merkez birliğini kurmuş yetiştirici birliğine üye olan yetiştiricilere litre başına manda sütü için ödeme yapılmaktadır. Ayrıca, üreticiler işletmelerinde yem bitkileri ve yapay çayır mera bitkileri için de destek alabilmektedirler.

Bireysel başvurularda manda yetiştiriciliği için sunulacak sabit yatırım projesinde kapasite olarak en az 10 baş olma koşulu getirilmiştir. Yine bu uygulamada manda için üreticilerin kendisine ait ya da taahhüt edeceği hayvan varlığı proje kapasitesinin % 60'ından fazla olamaz kuralı getirilmiştir. Manda için yapılacak yeni tesis başvurularında ahır ve sabit süt sağım ünitesi birlikte değerlendirilebilmektedir.

Bu proje ile manda yetiştiriciliğinde önemli bir il olarak kabul edilen Samsun'da bu üretim alanına yer veren işletmelerin içsel ve dışsal durumları, ekonomik, sosyal, teknik ve çevresel olarak incelenerek sektörün güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya koyması amaçlanmıştır.

Proje ile elde edilmek beklenen çıktılar ve kullanım alanları aşağıda özetlenmiştir.

- İşletmelerin sosyo - ekonomik analizi,
- Manda yetiştiriciliği faaliyet kolunun ekonomik analizi,
- Yetiştiricilerin üretim ve pazarlama konularında davranış ve eğilimleri,
- Üreticilerin manda yetiştiriciliği ile ilgili geleceğe yönelik kararları ve beklentileri,
- SWOT analizi yöntemiyle sektörün durumunun ortaya konması,
- Konuyla ilgili temel ve detaylı durum tespiti yapılması ile konu ile ilgili çeşitli çalışma gruplarının yapacağı proje ve araştırmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.
- Ayrıca destekleme kararlarında yararlanılabilecek bir kaynak oluşturulacağı düşünülmektedir.

Projenin ikinci bölümünde literatür özetleri verilerek, dünyada ve Türkiye'de manda yetiştiriciliğinin durumu ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde araştırma alanı olarak seçilen Samsun ilinin coğrafyası, iklimi, tarım yönünden durumu incelenerek Samsun ilinde manda yetiştiriciliğinin genel durumu ortaya konulmuştur. Dördüncü bölümde materyal ve yöntem verilmiştir. Beşinci bölümde ise araştırma kapsamında ele alınan işletmelerin sosyo-ekonomik durumları, üreticilerin desteklerden faydalanma durumu ve beklentileri, yetiştiricilerin Damızlık Manda Yetiştiricileri Birliği'ne katılım durumları ve beklentileri, ilişki içinde oldukları tarım teşkilatı, kredi kooperatifi, Ziraat Mühendisleri Odası vb kuruluşlar ile ilişkileri ve üreticilerin geleceğe yönelik beklentileri incelenmiştir. Altıncı bölümde makro ve mikro veriler ışığında SWOT analizi yapılmıştır. Yedinci bölümde ise araştırma sonuçlarının tartışması yapılmış ve öneriler getirilmiştir.

2. LİTERATÜR

Dünyada Manda Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu

Manda, başta süt olmak üzere, et, deri ve iş gücünden yararlanmak amacıyla yetiştirilir. Mandanın yetiştiricilikteki önemi, elde edilen süt ve et verimi ile hastalıklara kültür ırkı sığırlara göre daha dayanıklı olması, kalitesiz kaba yemleri et ve süte dönüştürebilmesi, yetiştirme giderlerinin az olması gibi sebeplerle ekonomik düzeyi düşük yetiştiriciler için uygun bir çiftlik hayvanı olmasından kaynaklanmaktadır (Sarıözkan, 2011).

Manda varlığının kıtalara göre dağılımında, mandanın anavatanı olan Asya kıtası toplam manda varlığının yaklaşık % 97'sini oluşturmaktadır. Dünyada toplam 41 ülkede manda yetiştiriciliği yapılmakta ve Türkiye dünya sıralamasında 22. sırada bulunmaktadır (Anonymous, 2016 a).

Dünyada manda varlığına sahip belli başlı ülkeler arasında sırasıyla Hindistan, Pakistan, Çin, Nepal, Mısır, Myanmar, Filipinler ve Vietnam bulunmaktadır. Çizelge 2.1'e göre dünya manda varlığı yıllara göre artış göstermektedir. Dünya toplam manda varlığının yaklaşık % 86'sını Hindistan, Pakistan ve Çin oluşturmaktadır.

Çizelge 2.1. Ülkelere göre manda sayıları (bin baş)

ÜLKELER	1995	%	2000	%	2005	%	2010	%	2014	%
Hindistan	87.585	55,25	93.831	57,17	101.559	57,37	107.375	57,06	110.000	56,38
Pakistan	19.711	12,43	22.669	13,81	26.300	14,86	29.413	15,63	34.600	17,73
Çin	22.926	14,46	22.595	13,77	22.365	12,63	23.602	12,54	23.780	12,19
Nepal	3.302	2,08	3.526	2,15	4.081	2,31	4.837	2,57	5.179	2,65
Mısır	3.018	1,90	3.379	2,06	3.885	2,19	3.818	2,03	3.959	2,03
Myanmar	2.203	1,39	2.441	1,49	2.705	1,53	2.977	1,58	3.426	1,76
Filipinler	2.708	1,71	3.024	1,84	3.327	1,88	3.270	1,74	2.844	1,46
Vietnam	2.963	1,87	2.897	1,77	2.922	1,65	2.877	1,53	2.511	1,29
Diğer	14.120	8,91	9.752	5,94	9.881	5,58	10.017	5,32	8.799	4,51
DÜNYA	158.536	100,00	164.114	100,00	177.025	100,00	188.186	100,00	195.098	100,00

Kaynak: Anonymous, 2016b

Veriler incelendiğinde 1990 yılından itibaren yaklaşık olarak; dünya çiğ manda sütü üretimi; iki buçuk kat, işlenmemiş manda eti ve işlenmemiş manda derisi üretimi bir buçuk kat, manda tereyağı üretimi dört buçuk kat ve manda peyniri üretimi iki kat artış göstermiştir (Çizelge 2.2). Çiğ manda sütü inek sütüyle karıştırılarak da değerlendirilmektedir. Manda eti de diğer etlerle karıştırılarak işlenmiş et haline getirilmektedir.

Çizelge 2.2. Dünya manda ürünleri üretimi (bin ton)

YILLAR	Çiğ Manda Sütü	İşlenmemiş Manda Eti	İşlenmemiş Manda Derisi	Manda Tereyağı	Manda Peyniri
1990	44.076	2.264	603	193,6	159,8
1995	54.657	2.645	734	190,1	181,2
2000	66.512	2.838	780	406,1	264,3
2005	78.778	2.981	824	695,7	269,4
2010	92.183	3.557	911	818,7	295,4
2013	102.042	3.716	957	898,5	286,7

Kaynak: Anonymous, 2016b

İşlenmiş süt olarak; “ghee” denilen çiğ manda sütünden protein, tuz ve su ayrıştırılarak saflaştırılmış tereyağı özellikle Hindistan’da tüketilmektedir. Ayrıca geleneksel olarak sade ya da inek sütüyle karıştırılarak yoğurt olarak da kullanılmaktadır (Şahin, 2015).

Dünyada elde edilen süt toplamının yaklaşık % 11’i mandadan elde edilmektedir. Manda sütü üretiminin yaklaşık % 87’sini Hindistan tek başına karşılamaktadır. Türkiye, ürettiği manda sütü ile dünyada onuncu sırada yer almaktadır. AB ülkeleri içerisinde İtalya ve Yunanistan dışında manda yetiştiriciliği yapılmamaktadır. Dünyada son yıllarda manda ürünlerine olan ilgi artmış bu nedenle manda sayısı ve manda sütünden elde edilen ürünlerde de azda olsa artışlar yaşanmıştır (Çizelge 2.3).

Çizelge 2.3. Dünya manda sütü üretimindeki başlıca ülkeler -2013 yılı verileri (bin ton)

ÜLKELER	Süt Miktarı	%
Hindistan	70.000	87,38
Çin	3.050	3,81
Mısır	2.615	3,26
Pakistan	2.437	3,04
Nepal	1.188	1,48
Myanmar	309	0,39
İtalya	195	0,24
Srilanka	65	0,08
İran	65	0,08
Türkiye	52	0,06
DÜNYA	80.108	100,00

Kaynak: Anonymous, 2016b

Türkiye’de Manda Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu

Türkiye’de 1980’ler öncesi yaklaşık bir milyon baş manda varlığı kaydedilirken, 1980-2008 döneminde; hayvancılığa verilen desteklerin azaltılması, tarımdaki modernizasyona bağlı olarak, manda yetiştiriciliği için uygun arazilerin yok olması, entansif yetiştiriciliğe manda yetiştiricilerinin ayak uyduramaması, sığırlara oranla geç yaşlarda verim vermemeleri ile verimlerinin düşük olması, süt ve et ürünlerinin besinsel değerlerinin yeteri kadar tanıtılmaması gibi sebeplerden manda sayılarında azalış kaydedilmiştir.

2008 yılından itibaren Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından manda yetiştiriciliğine yeni yaklaşımlar getirebilmek amacıyla özel teşvik ve destekleme programları oluşturulmuştur. Ayrıca Türkiye’de gen kaynaklarının korunmasına yönelik ulusal ve bölgesel projeler ile çeşitli illerde kurulan Damızlık Manda Yetiştirici Birlikleri üreticilere destek olmak suretiyle manda yetiştiriciliğinin canlanmasına katkıda bulunmuştur. (Sarıözkan 2011; Özdemir ve Özdemir 2016). Tüm bu çalışmalar ve manda yetiştiricilerin verilen desteklemeler ile birlikte 2016 yılında manda sayısı yaklaşık 142 bin başa ulaşmıştır (Anonim, 2017a).

Manda yetiştiricileri destekleri 2008-2015 yıllarında;

- Halk Elinde Islah Kapsamında Anaç Manda Desteği
- Halk Elinde Islah Kapsamında Damızlığa Ayrılan Yavru Manda Desteği
- Anaç Manda Desteği
- Manda Sütü Prim Desteği
- Organik Mandacılık Desteği şekillerinde olmuş ve yıllara göre destekleme miktarı artış göstermiştir.

2016 yılında anaç manda desteği, organik manda desteği kaldırılmış yerine malak desteği, soy kütüğü desteği, döl kontrolü desteği ile manda besicilik desteği getirilmiştir. 2015 ve 2016 yıllarında ayrıca proje kapsamına giren illerde Anadolu mandası koruma desteği ilave edilmiştir.

Tüm hayvancılık için yem destekleri de yıllara göre artarak devam etmektedir.

Çizelge 2.4. Manda yetiştiriciliği için verilen devlet desteği

Destek Verilen Kalem	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Halk Elinde Islah Kapsamında	360	400	400	500	650	650	700	800	850
Anaç Manda (TL/Baş)									
Halk Elinde Islah Kapsamında	-	-	-	-	-	100	100	150	200
Damızlığa Ayrılan Yavru Manda (TL./Baş)									
Anaç Manda Desteği (TL/Baş)	300	250	250	300	350	400	400	400	-
Manda Sütü Prim desteği (TL/L)	-	0,04	0,04	0,06	0,15	0,15	0,20	0,20	
Organik Mandacılık Desteği (TL/Baş)	-	-	-		%50ek	150	150	150	-
Malak Desteği (TL/Baş)	-	-	-		-		-		350
Soy Kütüğü desteği (TL/Baş)	-	50			-		-		500
Döl Kontrolü Desteği (TL/Baş)	-	-	-		-		-		50
Manda Besiciliği Desteği (TL./Baş)	-	-	-	-	-	-	-	-	200
Büyükbaş Hayvan Koruma									550

Kaynak: Anonim 2017c

Ülkemizde manda yetiştiriciliği çok fazla iniş çıkışlar göstermektedir.1995 yılında 255 bin olan manda sayısı 2010 yılında üç kat azalış göstererek 85.000'e düşmüş, bu yıldan sonra gözle görünür artışlar olmaya başlanmıştır. Benzer dalgalanmalar manda sütü, manda eti ve manda derisinde de yaşanmaktadır (Çizelge 2.5).

Çizelge 2.5.Türkiye geneli manda sayıları ve ürünleri

YILLAR	Yetişkin	Genç-Yavru	Toplam	Sağılan Hayvan Sayısı (baş)	Süt (ton)	Kesilen Hayvan Sayısı (baş)	Et Üretim Miktarı (ton)	Deri Üretim Miktarı (sayı)
1995	182.872	72.128	255.000	122.372	114.534	38.310	6.094	42.141
2000	104.870	41.130	146.000	69.602	67.330	23.518	4.047	25.870
2005	80.344	24.621	104.965	38.205	38.058	8.920	1.577	9.812
2010	66.802	17.924	84.726	35.362	35.487	15.720	3.387	15.720
2015	107.946	25.820	133.766	62.999	62.761	1.391	326	1.391
2016	110.884	30.181	141.065	-	-	-	-	-

Kaynak: Anonim 2016 a

Türkiye manda varlığının dağılımı incelendiğinde yaklaşık % 30'luk payla geleneksel manda yetiştiricisi illerin yoğunlukta olduğu Batı Karadeniz ilk sırada yer almaktadır. Batı Karadeniz'i Ortadoğu Anadolu ve Orta Anadolu bölgeleri yaklaşık % 10'ar paylarla ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi % 9'luk payla izlemektedir. İstanbul ise manda varlığında % 8,6'lık önemli bir paya sahip iken, orta ölçekli işletmeler daha fazla olduğu için toplam manda sütündeki payı ise % 9.8'dir. Elde edilen manda sütü miktarı incelendiğinde manda sütü üretimi paylarında da benzeri sıralama görülmektedir.

Çizelge 2.6.Türkiye’de bölgelere göre manda sayısı ve süt üretimi (2015 yılı)

Bölgeler	Yetişkin	Genç - Yavru	Toplam	%	Sağılan manda sayısı (baş)	%	Süt (ton)	%
Kuzeydoğu Anadolu	5.414	1.773	7.187	5,4	2.862	4,5	2.947	4,7
Ortadoğu Anadolu	12.340	1.997	14.337	10,7	7.504	11,9	7.061	11,2
Güneydoğu Anadolu	10.570	1.869	12.439	9,3	6.913	11,0	6.598	10,5
Orta Anadolu	11.421	2.624	14.045	10,5	7.047	11,2	6.818	10,9
Doğu Marmara	7.333	2.405	9.738	7,3	3.550	5,6	3.568	5,7
Batı Marmara	5.894	1.134	7.028	5,3	3.658	5,8	3.666	5,8
İstanbul	9.326	2.192	11.518	8,6	5.753	9,1	6.179	9,8
Ege	7.321	2.099	9.420	7,0	3.793	6,0	4.072	6,5
Batı Anadolu	1.262	364	1.626	1,2	654	1,0	751	1,2
Akdeniz	1.562	529	2.091	1,6	766	1,2	911	1,5
Batı Karadeniz	31.890	7.848	39.738	29,7	18.479	29,3	18.080	28,8
Doğu Karadeniz	3.613	986	4.599	3,4	2.021	3,2	2.111	3,4
TOPLAM	107.946	25.820	133.766	100,0	63.000	100,0	62.761	100,0

Kaynak: Anonim, 2016a

Manda yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı illerin ilçeler ölçeğindeki durumuna bakıldığında manda sayısı açısından ilk sırada yer alan Samsun'un 17 ilçesinde manda yetiştiriciliği yapılmakta olup, bu ilçeler içerisinde Bafra ilk sırada yer almaktadır. Bu ilçeyi sırasıyla Vezirköprü, Alaçam, Terme ve Çarşamba ilçeleri izlemektedir (Anonim, 2016b). İllerin manda dağılımı incelendiğinde, Karadeniz Bölgesinde özellikle Kızılırmak Havzası'nda yoğunluk kazanmakla beraber Marmara Bölgesi'nde İstanbul, Ege Bölgesi'nde Afyon, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise Diyarbakır, Muş ve Bitlis yer almaktadır. Daha önceleri çok küçük ölçekte bir manda mevcudu bulunan Kayseri'de ise işlenmiş et ürünleri sanayinin gelişimin paralel olarak kayda değer bir gelişim elde edilmiştir. Kars başta olmak üzere Tokat, Çorum, Sivas, Ordu, Erzurum, Trabzon ve Elazığ'da önemli bir gerileme yaşanmış, İstanbul, Diyarbakır, Afyon, Kayseri, Bitlis ve Kırklareli illerinde ise desteklemeler sayesinde dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. Manda varlığı açısından ikinci sıradaki İstanbul'da ise 11 ilçede manda yetiştiriciliği yapılmakta olup % 33,2'lik payıyla Arnavutköy ilk sırada yer almakta geri kalan ilçelerde de sınırlı olarak faaliyet sürmektedir. Önemli bir manda yetiştiricilik merkezi olan Diyarbakır'da 9 ilçede manda yetiştiriciliği söz konusudur. Bunlardan Silvan ilk sırada yer almakta, bunu Yenışehir ve Sur ilçeleri izlemektedir.

Ülkemizde genel anlamda aile tipi yetiştiricilikte kullanılan manda (*Bubalus bubalis*), çiftlik hayvanları grubunda yaklaşık 45 ayrı ülkede yetiştirilmektedir. Mandanın yetiştiricilikteki yeri, verim yönünün et ve süt yönünde olması, hastalıklara karşı direncinin kültür ırkı sığırlara göre daha fazla olması, besleme şartlarında fazla özen gerektirmemesi, yemden yararlanma kabiliyetinin sığırlara göre daha gelişmiş olması, kalitesiz kaba yemleri dahi et ve süte dönüştürebilme yetenekleri açısından önem arz etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan araştırmalar manda etinin sığır etine göre % 40 daha az kolesterol, %12 daha az yağ, % 55 daha az kalori,% 11 daha fazla protein ve % 10 daha fazla mineral içerdiğini göstermektedir (Çetinkaya ve ark. 2011, Ligda, 1996).

Manda sütü de sığır sütü ile karşılaştırıldığında kuru madde, protein ve vitamin değerleri açısından daha zengin, kolesterol değeri daha düşük ve antimikrobiyal etkili laktoferrin proteini içermesi nedeni ile daha sıhhi özelliklere sahiptir (Adam,1975; Kreul ve Sarıcan, 1993). Ayrıca özellikle restoran sektöründe pizza yapımında kullanılan Mozzarella peynirinin manda sütünden yapıyor olması mandanın önemini belirten bir faktördür.

Manda sütünün besin değeri yüksek olan kuru maddeler yönünden zengin olmasından dolayı Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerde ülke süt ihtiyacının çoğu manda sütünden karşılanmaktadır. Ancak yetiştirilen mandaların genetik potansiyelleri ne kadar büyük olursa olsun iyi bir besleme prosedürü uygulanmadan bu düzeyde yüksek ürün alımına ulaşılamaz. Nitekim kötü besleme koşullarında yavrunun emdiği süte ek olarak laktasyonda 600 kg süt verebilen bir manda iyi besleme koşullarında 2200kg'a kadar süt verebilmektedir (Khan ve ark., 1991).

Manda; süt, et ve çeki hayvanı olarak dünyada önemli bir ekonomik etkinliğe sahip bir çiftlik hayvanıdır. Manda sütü, süt teknolojisinde kullanılan sütler arasında yağ oranı açısından en yüksek değere sahip bir süttür. Manda sütünde kuru madde oranı ortalama % 17 civarında olup, bunun % 7'si süt yağı, %3.5-4'ü protein, % 5-5.5'i laktoz ve % 0.8'i külden oluşur. Manda sütünün asitliği 6.7-10 SH ve yoğunluğu1.027-1.040 g/ml arasında değişir. Bileşimindeki proteinli maddelerin yaklaşık % 77'si kazein olduğu için, kazeinli sütler grubuna dahildir. Manda sütü inek sütüne göre daha az su, daha çok kuru madde, mineral, yağ ve protein içermektedir. Mandaların laktasyon süreleri ortalama 10 aydır ve yıllık süt verimleri ırklara bağlı olmak üzere 1000-2000 litre arasında değişmektedir. Laktasyonun sonlarına doğru kuru madde miktarında artma meydana gelir. Bu artış kendini daha çok süt yağı ve proteinde gösterir. Yağ oranının %10 hatta % 15 oranına kadar yükselme olasılığı vardır. Süt yağının bileşiminde doymuş yağ asitlerinin oranı daha fazla olduğu için, manda yağlarının kıvamı, donma ve erime noktaları ile iyot sayısı inek sütüne göre farklıdır. Laktoz ve tuz oranları oldukça stabildir. Mandalar yeşil yemlerle aldıkları karotenin tamamını A vitaminine çevirdikleri için sütlerinin rengi, inek sütüne oranla daha beyazdır. Teknolojik açıdan; manda sütü sıklıkla tereyağı, kaymak ve yoğurt üretiminde kullanılır. Bazı ülkelerde manda sütünden peynir de yapılmaktadır. Özellikle İtalya'da manda sütünden Mozzarella peyniri yapımı yaygındır. Manda sütü, inek sütüne oranla daha çabuk pıhtılaşır. Üretiminin fazla olduğu Asya ülkelerinde manda sütünden, pastörize veya sterilize edilmek suretiyle içme sütü üretiminde de kullanılmaktadır. Manda sütü inek sütü ile

karıştırılarak "Toned süt" ismiyle anılan bir çeşit sütün üretiminde de kullanılmaktadır. Toned süt, yağ oranı yüksek manda sütünün yağ oranını düşürmek için kremanın alınması yerine yağsız süt ilave edilerek normal bile ime getirilmesiyle elde edilir. Beslenme fizyolojisi açısından manda sütünde süt yağı miktarı fazla olduğu için fizyolojik açıdan değerli bir süt olarak kabul edilir. Süt çocuklarının beslenmesinde tercih edilir. Riboflavin miktarı az, karoten ise eser miktarda bulunur (Metin, 2005).

Mandalar, süt veriminin yanında et üretimini için de yeti tirilmektedirler. Manda iri yapısı ve yemi iyi değerlendirmesi nedeniyle et üretiminde elverişli bir hayvandır. Ülkemizde manda eti taze olarak çok az tüketilir. Daha çok et mamullerinde kullanılmaktadır. Manda eti, sığır etine kıyasla daha az yağ ve kolesterol içermesine karşın; daha fazla protein ve mineral madde içerir. Mandanın ba ı çok büyük, derisi kalın ve ayakları ağır olduğu için kesim sonrası et randımanı ortalama % 40 -54 arasında olup sığır etine kıyasla daha düşüktür. Genç mandalar daha fazla et tuttuğundan dolayı manda besisinde genç mandalar tercih edilmelidir. Ayrıca genç manda eti kaliteli ve lezzetlidir. İleri ya larda et yağlanır, lifleri kalınlaşır ve sertleşir (Anonim, 2001).

Manda etinin kimyasal bileşimine bakıldığında; 100g manda etinde 26.8g protein, 1.8 g yağ, 641.8 mg mineral ve 21 mg vitamin içermektedir. Manda eti sığır etine göre daha az doymuş yağ, kolesterol ve kalori içermesi, protein ve mineral madde miktarının ise daha yüksek olması ve organik ürünlere eğilimin giderek artması nedeniyle manda etine talep de yükseltmektedir (Atasever ve Erdem, 2008).

Hayvan beslemede yemin miktarı kadar niteliği ve hayvanlara sunum şekli de çok önemlidir. Hayvanların yaşam ve verim payını kar ılayabilen bir günlük yem miktarına rasyon denir. Özellikle kaba yemler çoğunlukta olmak üzere yemler, gerek besin miktarları ve gerekse sindirilebilirlikleri açısından çok değişkenlik gösterirler. Rasyonun uygun bir dengede yapılabilmesi için, yemin besin madde içeriği ve besin madde sindirilebilirliğinin belirlenmesi gerekir. Bu işlem için ise kimyasal analizlerden faydalanılır ve böylece her yemin sahip olduğu kuru madde, ham protein, ham yağ, ham selüloz, ham kül miktarları tespit edilebilir ( ekerden, 2001).

Açıl (1974), “Tarımsal  retim Maliyetlerinin Hesaplanması ve Memleketimiz Tarımsal  r n Maliyetlerindeki Gelişmeler” isimli araştırmada, çeşitli tarım ürünlerinin üretim döneminde birim alana fiziki girdi kullanım düzeyleri ve üretim maliyetleri ve birim ürün maliyetlerinin hesaplanması ile ilgili metodolojik bilgiler verilmiştir.

Kıral vd (1999), “Tarım  r nleri İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve Veri Tabanı Rehberi” isimli araştırmada, tarım ürünleri maliyetlerinin hesaplanmasında göz önünde bulundurulması gereken alternatif yaklaşımlar, prensipler ve teorik esaslar hakkında açıklamalar ortaya konulmuştur.

Özüdoğru (2012), işletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının ve ekonomik analizinde, çalışmanın amacı doğrultusunda işletmeler bir bütün olarak değil sadece süt sığır ılığı üretim kolu dikkate alınarak değerlendirilmiş, etkinlik  l  mleri Veri Zarflama Analizi (VZA) ile yapılmıştır. Araştırmada

işletmeciler açısından daha karlı bir süt sığırıcılığı için önemli olan faktörlerin ve ADSYB’nden sağladıkları hizmetlerin ncelikleri Bulanık Eşli Karşılaştırma Yöntemi kullanılarak belirlenmiştir.

Gündüz ve Dağdeviren (2011), yapmış olduğu çalışmada inek sütü üretim maliyetinin belirlenmesi ve üretimi etkileyen önemli faktörlerin fonksiyonel analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Samsun ili Bafra ilçesinden Basit Tesadüfi rnekleme Yöntemiyle seçilen 73 adet üreticiden anket yoluyla toplanan veriler kullanılmıştır. Üretim masrafları içerisinde en yüksek payı yem masrafları almaktadır. Cobb-Douglas retim fonksiyonunun analiz sonuçları, sağmal inek sayısı ve kesif yem kullanımının süt üretimini istatistiksel olarak önemli düzeyde etkilediklerini ortaya koymuştur. İşletmelerde ölçeğe artan getiri söz konusudur. Marjinal verimi en yüksek faktör sağmal inek sayısıdır. Üreticilerin birlikte hareket etme yeteneklerinin arttırılması ve desteklemelerin devamı süt sığırıcılığı faaliyetlerinin gelişimine katkı sağlayacaktır.

Çetinkaya ve Ark. (2011), Samsun ilinde manda yetiştiriciliğini iyileştirerek organik manda yetiştiriciliğine geçmek amacıyla, beş baş ve üzeri manda yetiştiriciliği yapan Bafra, 19 Mayıs, arşamba ve Terme ilçelerinde toplam 169 işletme ve 2326 manda tespit edilmiştir. Kızılırmak Deltasından aylık yem örneklerinin toplanmasına Mayıs 2011 de başlanmıştır. arşamba ve Bafra ovalarında yapılmış mevcut kirlilik analizleri verileri toplanmıştır. Belirlenen yol haritasında Bafra ve arşamba ovalarının kirlilik analizleri, besin kapasitesi tespiti, manda üretimi ve ıslahında suni tohumlama uygulamalarının başlatılması, süt ve süt ürünlerinin geliştirilerek ürün kalitesinin belirlenmesi, manda yetiştiriciliğinin srdrebilirliğinin tespit edilmesi, manda ürünlerinin üretim planlaması ve pazarlanmasının yapılması ve organik mandacılığa geçiş sresinde barınak-bakım veya ahırların uygun hale getirilmesi amaçlanmıştır.

Yılmaz (2013) Afyonkarahisar yöresinde manda yetiştirme faaliyetlerinin geçmişten günümüze kadar nasıl değiştiği, hangi alışkanlıkların devam ettiği, hangilerinin değiştiği ve insanların ekonomik getiri anlamında mandaya verdikleri önemi; son yıllarda önem kazanan mandacılığın gelişimi açısından uygulanan devlet destekleri ile manda üreticilerinin örgütlenmesi amacıyla hangi çalışmaların yapıldığını ortaya koymaktadır. Söz konusu alışma Kkobanlı köyünde gerçekleştirilmiştir.

Gözener ve Sayılı (2015), TR 83 Bölgesinde sığır besiciliği yapan işletmelerin ekonomik ve etkinlik analizi yapılarak, bu işletmelerde, üretim maliyetleri, karlılık durumları, canlı ağırlık artışı üzerine etki eden faktörler belirlenmiştir. Mandaların BBHB evrimleri de yapılmıştır.

şahin (2015), çalışmasında manda yetiştiriciliğinin dünyada ve Türkiye’deki genel durumu, elde edilen ürünler ve sektörel sorunları ele almış, manda yetiştiricilik faaliyetinin Ziraat Coğrafyası çerçevesinde durumunu ortaya koymuştur.

Işık (2015), alışmasında Muş ilinde manda yetiştiriciliği faaliyetinin ekonomik analizini yapmıştır. Veriler; yörede manda yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı ilçelerde, tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 94 adet işletmeden anket yoluyla toplanan ve 2013 yılı üretim dönemine ait verilerden değerlendirilen araştırma bulgularına göre; gayri safi üretim değerinin % 38’inin bitkisel

Üretim değeri ve % 62'sinin hayvansal üretim değerinden oluştuğunu, işletmelerde toplam gayri safi üretim değerinde en büyük payın manda yetiştiriciliğine (% 46) ait olduğunu, üretim masraflarının yaklaşık %51 oranında sabit masraflardan ve % 49 oranında değişken masraflardan oluştuğunu, değişen masraflar içerisinde en büyük payı yem masraflarının (% 76) aldığını ve bölgedeki işletmelerde süt maliyetinin 1.23 TL/kg olduğunu belirtmiştir. Bölgede manda yetiştiriciliğinin iyileştirilebilmesi için; süt verimini artırmaya yönelik ışlah çalışmalarının devamının sağlanması, işletmecilerin modern teknikler konusunda bilgilendirilmesi, işletme leklerinin büyütülmesi şeklinde öneriler getirmiştir.

zdemir ve zdemir (2016), Bingöl ili manda yetiştiriciliğinin yapısal ve teknik özelliklerini ortaya koymuştur. Yetiştiricilerin manda yetiştiriciliğinin sorunları, beklentileri ve çözüm nerileri ile yetiştiriciliğin geleceğine yönelik düşüncelerini belirlemek amacıyla yaptıkları bu çalışmada, Bingöl ili merkez ilçeye bağlı manda yetiştiricilerinin ağırlıklı olarak bulunduğu 5 köyde toplam 51 işletme sahibi ile yaptıkları anketlerden sağlanan verilere göre değerlendirmede bulunmuşlardır. Çalışmaya göre, yetiştiriciler en fazla yem fiyatlarının çok pahalı olduğunu ve finansman sıkıntısı içinde olduklarını belirtmişlerdir. Yetiştiriciler, devletten kredi desteği, damızlık hayvan, pazarlama desteği, mera alanlarının arttırılması ve sürü genetiğinin iyileştirilmesi gibi beklentiler içinde olduklarını belirtmişlerdir. Yetiştiricilerin tamamına yakını, manda yetiştiriciliğinden memnun olduğunu ve bunu çocuklarına tavsiye ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca, organik üretime gönüllü oldukları ve manda ürünlerin önemi ve kalitesinin farkında oldukları saptanmıştır.

Gl (2016), alışmasında Türkiye'de manda yetiştiriciliğinin ekonomik analizi ve Türkiye'deki gelişim olanaklarının belirlenmesini hedeflemiştir. Araştırma kapsamı olarak Türkiye'de manda yetiştiriciliğinin yoğunluk kazandığı; Samsun, İşstanbul, Tokat, Diyarbakır, Muş, Bitlis ve Afyon illeri seçilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde işletmelerin teknik ve ekonomik yapısı, uygulanan politikaların üretici düzeyindeki etkisi, sürdürülebilirliği ortaya konulmuştur. İşletmenin manda yetiştiricilik faaliyetine katılımını etkileyen faktörler analitik hiyerarşı süreci ile ölçülmüştür. Manda yetiştiriciliğinin geliştirilmesine katkı sağlayacak politika bileşenlerinin belirlenmesinde Conjoint analizi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre gayri safi üretim değerinin yaklaşık % 38'ini bitkisel üretim değeri, % 62'sini ise hayvansal üretim değeri oluşturmaktadır. Ele alınan işletmelerde toplam gayri safi üretim değeri içinde en büyük payı manda yetiştiriciliği (% 46) almaktadır. Üretim masraflarının yaklaşık % 51'ini sabit masraflar, % 49'unu değişken masraflar oluşturmuştur. Değişen masrafların içerisinde en büyük payı yem masrafları (yaklaşık % 76) almaktadır. İncelenen işletmelerde süt maliyeti 1,23 TL/kg olarak hesaplanmıştır. Conjoint analiz sonuçlarına göre, manda üreticilerinin destekleme tercihinde en önemli faktörün, hayvan desteği olduğu belirtilmiş, bunu sırasıyla yatırım desteği, pazarlama desteği, ürün desteği ve işletme kredisinin izlediği ifade edilmiştir. Bölgeler itibari ile manda yetiştiricilik sistemi ve pazarlama yapısının değişken ancak genel anlamda yetiştiricilik sisteminin meraya dayalı olduğu belirtilmiştir. Anaç başına yapılan desteklemeler önemli görülmüş, özellikle Karadeniz, Doğu-Güneydoğu Anadolu

Bölgesi’nde sürdürülebilirlik açısından son derece önemli olduğu ifade edilmiştir. Genel olarak manda yetiştiriciliğinin geliştirilebilmesi için; bu destekleme aracının yanında süt verimini artırmaya yönelik ıslah çalışmalarının devamının sağlanmasının önem taşıdığı, ayrıca kayıtların kontrolünün önemli olduğu ifade edilmiştir. İşletme sahiplerinin bina varlıklarının genelde eski tip yapılarda olduğu, bu nedenle modern teknikler konusunda bilgilendirilme ve teknik desteklerin sağlanmasının da önemli görüldüğü belirtilmiştir. Genelde işletme ölçekleri küçük olduğundan manda sütü ve ürünlerinin farkındalığını sağlamaya ve tüketimi arttırmaya yönelik çalışmaların yapılması gerektiği belirtilmiştir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Proje araştırma verileri birincil olarak; üretici anketleri, köy bilgi formu ve üretici paydaşlarıyla (Tarım İl ve İlçe Müdürlüğü ve hayvancılık şubeleri, veterinerler, TARGEL personeli, Manda Yetiştiricileri Birliği, tarımsal, girdi sağlayan birlik, kooperatif veya firmalar, kalkınma ve kredi kooperatifleri, işleyiciler) yapılan görüşmelerden, ikincil olarak; ilgili literatür, yasa ve yönetmeliklerden oluşmaktadır.

2012 yılında alınan TÜRKVET kayıtlarına göre araştırma popülasyonunu, Türkiye manda varlığının yaklaşık %18'ini temsil eden Samsun ilindeki manda yetiştiriciliğine yer veren üreticiler oluşmaktadır. Manda yetiştiriciliği faaliyetine yer veren işletmeler içinde, Samsun ilini yaklaşık %75 temsil edecek oranda Alaçam, Bafra, Çarşamba, Terme ve Vezirköprü ilçeleri seçilmiştir. Seçilen ilçeleri temsil edebilecek köyler ise % 20 oranındadır. İşletmeler işletmedeki manda sayısı kriterine göre üç gruba ayrılmıştır. Bu gruplar;1-4, 5-9 ve 10 ve üzeri manda sayısını ifade etmektedir. Üreticilerle yapılan anketlerde 2013 üretim yılı verileri alınmıştır.

Manda yetiştiriciliğinin mevcut durumunu analiz etmek amacıyla birinci olarak; işletme içi şartlar incelenmektedir. Manda yetiştiriciliğine yer veren işletmelerin bütün olarak ve manda yetiştiriciliği faaliyet dalı olarak ekonomik analizi yapılmaktadır. Yine anketler yoluyla yetiştiricilerin manda ürünlerinin üretimi, pazarlaması ve elde ettikleri ürünlerin pazarlama potansiyeli ile ilgili güçlü ve zayıf gördüğü yönler saptanmıştır. İkinci olarak, işletme dışı şartlar incelenerek, üreticilerin paydaşları olan sektör ile literatür taraması ve ikili görüşmeler yapılmış, edinilen bilgiler SWOT analizi ile değerlendirilmiştir.

Manda yetiştiriciliğine yer veren işletmelerin durumunu ortaya koyan soruların analizleri yapılmış ve çözüm önerileri sunulmuştur. SWOT Analizi incelenen kuruluşun, teknolojinin, sürecin veya durumun güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyarak dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri belirlemede kullanılan bir yöntemdir. SWOT kelimesi, İngilizce “Strength” (güçlü yönler), “Weakness” (zayıf yönler), “Opportunity” (fırsatlar), “Threat” (Tehdit ve Tehlikeler) kelimelerinin baş harflerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Organizasyonda önce “iç durum analizi” yapılarak organizasyonun güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulur. Daha sonra da “dış durum analizi” yapılarak organizasyonun rakip firmalar karşısındaki durumu, pazardaki fırsatlar ve tehditler belirlenmeye çalışılır. Organizasyonlarda SWOT Analizi yapılmasının başlıca iki yararı bulunmaktadır. İlk olarak, SWOT Analizi yapılarak organizasyonun mevcut durumu belirlenir. Bu çerçevede güçlü ve zayıf yönler ile organizasyonun karşı karşıya bulunduğu fırsatlar ve tehdit unsurları ortaya konulmaya çalışılır. Bu anlamda SWOT bir “mevcut durum” analizidir. SWOT aynı zamanda organizasyonun gelecekteki durumunun ne olacağını belirlemeye ve tahmin etmeye yarayan bir analiz tekniğidir. Bu tanımlamaya göre SWOT bir “gelecek durum” analizidir (Sav ve Sayın 2015).

3.1.Örnekleme Seçiminde Kullanılan Yöntem

TÜRKVET 2012 kayıtlarına göre, Türkiye’de 18876 adet, Samsun ilinde ise 2177 adet manda işletmesi mevcuttur. Araştırma popülasyonu, Türkiye manda varlığının yaklaşık % 18’ini temsil eden Samsun ilindeki üreticiler oluşturmaktadır. Araştırmada Samsun ili manda üreticilerinin en az % 75’ini temsil edecek şekilde ilçeler (Alaçam, Bafra, Çarşamba, Terme, Vezirköprü), bu ilçeler içinde de ilçeleri (% 20) temsil edebilecek köyler seçilmiştir (Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1. Seçilen ilçelerdeki toplam işletme ve manda sayıları

İlçeler	İşletme sayısı (adet)	Manda sayısı (baş)
Alaçam	296	2332
Bafra	349	5443
Çarşamba	240	1812
Terme	169	1611
Vezirköprü	591	2946
TOPLAM	1645	14.144

Çeşitli alternatiflerin denenmesi sonucu üreticilerin sahip oldukları manda sayısı bakımından işletmelerin, 1-4baş, 5-9 baş, 10 baş ve üzeri olmak üzere üç tabakaya ayrılması uygun görülmüştür. Her bir tabakadan kaç işletmenin örneğe çıkacağı “Tabakalı Tesadüfi Örnekleme” yöntemine göre bulunmuştur. Tabakalandırma işleminden sonra her tabakadan örneğe çıkacak işletme sayısının ya da örnek hacminin belirlenmesinde “Neyman” yöntemi kullanılmıştır (Çiçek ve Erkan, 1996):

$$n = \frac{\sum (NhSh)^2}{N^2 D^2 + \sum NhSh^2}$$

Formülde;

n; örnek hacmini,

Nh; ilgili tabakadaki toplam işletme sayısını,

Sh; ilgili tabakadaki standart sapmayı,

N; toplam işletme sayısını,

D; d/Z’yi,

d; ortalamadan sapmayı,

Z; t-dağılım çizelgesinde t değerini ifade etmektedir.

Araştırmada örnek hacminin belirlenmesinde %5 hata ve %95 güvenilirlik (t = 1,96) sınırları içerisinde çalışılmıştır.

Çizelge 3.2. Örneğe çıkan işletmelerin gruplara göre dağılımı

Gruplar	Ortalama	nh	sh	nhXsh	sh*sh	nh*sh*sh	Yüzdesine göre
1-4 baş	2	860	0,789874	679,2914	0,6239	536,5544	97
5-9 baş	7	373	1,39397	519,9508	1,943152	724,7957	42
10+ baş	19	377	8,847236	3335,408	78,27359	29509,14	42
Toplam		1610		4534,65		30770,49	181

Yapılan örneklemede, I. tabaka için 97 baş, II. tabaka için 42 baş ve III. tabaka için 42 baş olmak üzere toplam **181** anket yapılmıştır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu önceki çalışmalar ve literatür dikkate alınarak araştırmacı tarafından düzenlenmiştir. Ayrıca her köyde, köy bilgi formları doldurulmuştur. Anket formunda; işletmenin sosyo-ekonomik özellikleri, manda yetiştiricilik faaliyetindeki genel eğilim, yetiştiricilik, işleme ve pazarlama sorunları ve üreticilerin beklentileri gibi bölümlere yer verilmiştir.

3.3. Verilerin Analizi

Veri toplamak amacı ile 2013-2014 üretim dönemine ait yüz yüze görüşme yöntemi ile yapılacak anketler değerlendirmeye alınmıştır. Bu bağlamda seçilen köylerdeki üreticilerden anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Daha sonra anket formundaki veriler bilgisayara aktarılmış ve verilerin analizi SPSS 19.0 paket programında yapılmıştır.

Anket çalışmasına katılan üreticilerin vermiş olduğu cevaplara göre Türkiye’deki işletmelerin genel özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler (aritmetik ortalama, standart sapma, frekans tabloların yanı sıra oran veya yüzde gibi) ortaya konulmuştur. Anketin iç tutarlılığı ise Cronbach’s alfa katsayısı ile ortaya konulmuştur. Ayrıca araştırmada elde edilen süreklilik gösteren verilere öncelikli olarak normallik testi ve varyans homojenlik testi uygulanmıştır.

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya konulurken veriler süreklilik gösterdiğinde parametrik yöntemler (korelasyon katsayısı, regresyon vb), veriler sıra ve grup düzeyinde olduğunda parametrik olmayan yöntemler (spearman sıra korelasyonu, kendall vb) kullanılmıştır.

Sosyo-ekonomik analizlerde işletmeler; aile nüfusu, yaş grupları, cinsiyet ve eğitim durumları itibarıyla incelenmiştir. İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçları ve ekonomik analizinde; proje amacı doğrultusunda işletmeler bir bütün olarak değil sadece manda yetiştiriciliği üretim faaliyeti dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Ekonomik özellikler değerlendirilirken, yapılan hesaplama ve işlemlerin standartlaştırılması açısından aile işgücü potansiyeli “Erkek İşgücü Birimi” (EİB)’ne dönüştürülerek hesaplanmıştır. EİB’ne çevirmede, nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre işgücü başarılarını yansıtan

katsayılar kullanılmıştır. Bu katsayılar; 7-14 yaş grubundaki erkek ve kadında 0,50 olarak, 15-64 yaş grubundaki erkeklerde 1,00 ve kadınlarda 0.75 olarak, 65 ve üzeri yaş grubunda ise erkeklerde 0,75 ve kadınlarda 0,50 olarak alınmıştır.

Genelde ekstansif bir üretim dalı olan manda yetiştiriciliği doğal koşullara bağımlıdır. İşgücünün kullanım durumu; işletmelerin yapısına, yerleşim durumuna göre farklılık gösterebilmektedir. Yılın altı-sekiz ayı sulak alan ve meralarda otlayan mandalar, bazen her gün dışarı çıkıp akşamları ahırlarına dönebilmekte, bazen de köyden uzaktaki yaylalarda bulunan meralarda birkaç ay sürekli kalabilmektedir. Bu sebeple üretici beyanları esas alınmıştır.

Sermaye unsurları belirlenirken; işletme arazisi büyüklüğü, işletme sahibinin mülk arazisine ortağa ve kiraya tuttuğu arazi büyüklüğünün eklenmesi sonucu bulunan değerden ortağa ve kiraya verdiği arazi büyüklüğünün çıkarılması ile bulunmuştur. İşletmelerde toprak sermayesi saptanırken, toprak sermayesinin tespit edilmesinde bölgedeki olan geçerli alım-satım fiyatları dikkate alınmıştır. Bina sermayesini değerlendirmede yeni inşa edilen binalar için beyan edilen maliyet bedeli esas alınmış, eski binalar için ise mevcut durumları ve yıpranma süreleri dikkate alınarak yeniden inşa bedeline göre hesaplanmıştır. Alet-makine sermayesi, yeni olanlarda satın alma bedeli, eski olanlar içinse yarayışlılık durumlarına göre alım-satım değeri üzerinden kıymetlendirilmiştir. Hayvan sermayesi kıymet takdiri, ırk, yaş ve verimlilik durumlarına göre yöredeki alım satım fiyatları ve işletmecinin beyanı esas alınarak yapılmıştır. Malzeme ve mühimmat sermayesi, dışarıdan satın alınanlar için satın alma fiyatına göre, işletmede üretilenler içinse çiftlik avlusu fiyatına göre kıymetlendirilmiştir. İşletmelerin para mevcudu, alacakları ve borçları saptanırken ise çiftçinin beyanı esas alınmıştır.

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde gayrisafi üretim değeri (GSÜD), işletme masrafları, brüt kar, nispi ve net kar hesaplanmış ve değerlendirilmiştir. GSÜD, işletmelerin ürettikleri bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerleri ile yıl içerisinde meydana gelen prodüktif demirbaş kıymet artış (PDKA)'larından oluşmaktadır. İncelenen işletmelerde GSÜD, mandadan elde edilen hayvansal ürün miktarlarının çiftçi eline geçen ürün fiyatları ile çarpılması ile bulunan değere yıl içerisinde meydana gelen PDKA'nın ve gübre değerinin ilave edilmesi ile hesaplanmıştır (Erkuş vd. 1996). Süt satış fiyatı olarak, işletmelerin beyan ettikleri tutar esas alınmıştır. Ayrıca işletme içerisinde tüketilen ve buzağuların içtiği sütte toplam üretime dâhil edilmiştir. İşletmede üretilen çiftlik gübresi miktarı; bir BBHB'nin günde 25 kg katı gübre ürettiği göz önünde bulundurularak yıllık gübre üretimi hesaplandıktan sonra bu miktar yörede geçerli olan çiftlik gübresi satış fiyatları ile çarpılarak çiftlik gübresi üretim değeri bulunmuştur. PDKA aşağıdaki formülle hesaplanır;

$$PDKA = (\text{sene sonu toplam hayvan değeri} + \text{satılan hayvanların değeri} + \text{kesilen hayvanların değeri}) - (\text{senebaşı toplam hayvan değeri} + \text{satın alınan hayvan değeri})$$

İşletmelerde brüt kâr, süt hayvancılığı sonucunda elde edilen GSÜD'nden bu faaliyet kolu için yapılan değişen masrafların çıkarılmasıyla, net kâr GSÜD'nden işletme masraflarının çıkarılmasıyla, nispi kar ise GSÜD'nin işletme masraflarına bölünmesi sonucu hesaplanmıştır.

Süt mandacılığında, sürü yenilemenin bizzat işletmede yetiştirilen genç hayvanlarla sağlandığı yetiştiricilik sistemlerinde, birleşik ürün olarak süt ve PDKA'nın maliyetleri Nispi Satış Değerleri Yöntemi'ne göre hesaplanmıştır. Bu yöntemde, faaliyet koluna yapılan masraflar toplamı, her bir birleşik ürüne bunların toplam GSÜD'ne katkı paylarına göre oransal olarak dağıtılır. Daha sonra her ürüne düşen masraf payı, elde edilen ürünlerin üretim miktarlarına bölünerek birim ürün maliyeti hesaplanır. Sözü edilen bu yöntemi uygulayabilmek için öncelikle üretim masraflarının hesaplanması gerekir.

Süt mandacılığı üretim faaliyeti için yapılan işletme masrafları sabit ve değişken masraflardan oluşmaktadır. Değişen masraflar; yem, geçici işçilik, tuz, veteriner ve ilaç, su, elektrik, yataklık, temizlik ve alet-makine masraflarının toplamından oluşmaktadır. Sabit masraflar ise; daimi işçilik, amortismanlar (bina, alet-makine, süt sığırları), bina ve alet-makine sermayesi faizleri, bina ve alet-makine tamir bakım masrafları, süt sığırı sermayesi faizi ve genel idare giderleri masrafları toplamıdır.

Süt maliyetini oluşturan masraf kalemlerinden yem masrafları; işletmede kullanılan yemler işletme dışından satın alınan yemler ile işletme içinde yem bitkileri üretim faaliyetleri sonucunda üretilip süt üretim faaliyetinde kullanılan yemlerdir. Yem masrafları hesaplanırken dışarıdan satın alınan yemlerin satın alma masrafları, işletmede üretilen yemlerin ise üretim masrafları göz önüne alınmıştır.

Geçici işçilik masrafları, genellikle yem bitkileri üretiminde kullanılan işçi ücretleri ile hayvanların merada otlatılmasında kullanılan çobanların ücretinden oluşmakta olup yılda altı ay ve daha az süre ile yapılan bir masraf unsuru olduğundan dolayı değişen masraf olarak alınmıştır. Çoban ücreti yörede hayvan (manda) başına yıllık olarak ödenmekte olup işletmecilerin beyanı göz önüne alınarak hesaplanmıştır. Yem bitkileri üretiminde kullanılan işgücü; erkek ve kadın için ayrı olarak, işletmelerin manda yetiştiriciliği faaliyetinde kullanılan yem bitkileri için bir yıl boyunca kaç gün işçi çalıştırdıkları ile yörede geçerli olan geçici işçi ücretlerinin çarpılması sonucu hesaplanmıştır. Aile işgücü ücret karşılığının hesaplanmasında, manda yetiştiriciliği faaliyetinde kullanılan aile işgücünün bir yıl boyunca fiili çalışma süresi hesaplanarak yabancı işçilere ödenen ücret ile çarpılmıştır.

Tuz, veteriner ve ilaç ve aşım masrafları, su ve elektrik masrafları, üretici beyanları doğrultusunda, manda sütü üretim faaliyetinde kullanılan miktara göre hesaplanmıştır. Yataklık ve temizlik masrafları, manda yetiştiriciliği faaliyetinde kullanılan yataklık malzemesi, ahır, hayvan vs. temizliği göz önüne alınarak üretici beyanına göre hesaplanmıştır.

Binaların ve alet-makinelerin tamir-bakım masrafları hesaplanmasında üreticilerin yaptıklarını beyan ettikleri tamir-bakım giderlerinin yıla düşen miktarları esas alınmıştır. Yağ ve mazot masrafları ile traktör kirasının manda yetiştiriciliği faaliyetine düşen payı hesaplanarak yem bitkileri değişen

masraflarına yazılmıştır. Traktörün tamir-bakım masrafı tüm tarımsal faaliyet içerisinde, bir yılda manda yetiştiriciliği faaliyetinde kullanıldığı süre dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Binaların amortismanı hesaplanırken beton binalar için % 2, ahşap ve kerpiç binalar için % 5, ahırlar için % 5, tarımda kullanılan hububat ambarları, depolama yerleri ve buna benzer yerler için %10 amortisman oranı kullanılmıştır.

Alet ve makinelerde amortisman, alet-makine değerinin ekonomik ömrüne (yıl) bölünmesi ile bulunan Doğru Hat Yöntemi'ne göre hesaplanmıştır (Kıral vd. 1999). Traktörün amortismanı, tüm tarımsal faaliyet içerisinde, bir yılda manda yetiştiriciliği faaliyetinde kullanılan süre dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Hayvanlar için amortisman hesabı yapılırken büyüme verim çağında bulunan hayvanlar için, hayvanın verime başladığı yıldaki değerinden kasaplık değeri çıkarılıp bu değer hayvanın ekonomik ömrüne bölünmesi ile yıllık amortisman değeri hesaplanmıştır (Kıral, 1999).

Alet makine ve bina sermayesinin faizi; sabit kıymet değerinin yarısı ile reel faiz oranının çarpılması ile hesaplanmıştır.

Mandanın sermaye faizi hesaplanırken ise aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$\text{Hayvan Sermayesi Faizi} : [(DD-KD)/2+KD].i$$

Burada;

DD: Damızlık değeri,

KD: Kasaplık değeri,

i: Faiz oranıdır.

Genel idare giderleri ise değişen masrafların %3'ü alınarak hesaplanmıştır (Kıral vd., 1999). Manda yetiştiriciliği yapan üreticilerin paydaşları (tarım il ve ilçe müdürlüğü ve hayvancılık şubeleri, veterinerler, TARGEL personeli, manda yetiştiricileri birliği, tarımsal, girdi sağlayan birlik, kooperatif veya firmalar, kalkınma ve kredi kooperatifleri) ile ikili görüşmeler yapılmış, edinilen bilgiler SWOT analizinde değerlendirilmiştir. SWOT Analizi incelenen durumun güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyarak dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri belirlemede kullanılan bir yöntemdir. Öncelikle “iç durum analizi” yapılarak manda yetiştiriciliğine yer veren işletmelerin güçlü ve zayıf yönleri ile mevcut durumu ortaya konulmuştur. Daha sonra da “dış durum analizi” yapılarak bu işletmelere yönelik dışarıdan etki eden fırsatlar ve tehditler belirlenmeye çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BÖLGESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Samsun ili arazi dağılımı içinde; tarım alanı % 45,5 orman ve fundalık alan % 40, çayır ve mera alanı %1,8, tarım dışı arazi %12,2'dir. Yeryüzü şekilleri bakımından üç ayrı özellik gösterir; güneydeki dağlık kesim, kıyı kesimle dağlık kesim arasında kalan yaylalar, yaylalarla deniz arasındaki kıyı ovalarıdır. Samsun genellikle ılıman bir iklime sahiptir. Ancak sahil şeridi ve iç kesimlerinde iklim iki ayrı özellik gösterir.

Samsun Kızılırmak Deltası, 56 bin hektarlık alana sahip olup Ondokuz Mayıs, Bafra ve Alaçam İlçeleri sınırlarında bulunmaktadır. Su kuşlarının, dünya üzerinde var olan üç göç yolundan bir tanesi olan Kızılırmak Deltası, yaban hayatı ve yaşam alanlarını korumaya yönelik farklı sınır ve ortamları içeren “Doğal Sit, Yaban Hayatı Geliştirme Sahası” ve “Ramsar Alanı” koruma statüleri kapsamında bir bölgedir. Bölgedeki 56 bin hektar alanın 21.700 hektarlık kısmı, 15 Nisan 1998 tarihinde uluslararası düzeyde ekolojik karakterlerinin aynen korunması için “Sulak Alanların Korunması (RAMSAR) Sözleşmesi” listesine dahil edilmiştir (Şekil 4.1).

Samsun Kızılırmak Deltası, yaklaşık 350 adet kuş türü, manda, yıldı, balık, sürüngen vb. çeşitleri yanında zengin bitki örtüsüyle korunmaya değer bir habitatı içerisinde bulundurmaktadır. Deniz, ırmak, göl, sazlık, bataklık, çayır, mera, orman, kumul ve tarım alanları gibi farklı yaşam alanlarını (habitatları) bir arada bulundurması, deltayı eşine az rastlanır derecede önemli kılmaktadır. Delta özelliğini kaybetmemiş Karadeniz kıyısında bulunan tek sulak alandır. Alanın 22.000 hektarı 1998 yılında Ramsar alanı ilan edilmiştir. 5.174 hektarı yaban hayatı geliştirme sahası ilan edilmiştir. 1994 yılında su kuşları yaşam alanı olduğu belirlenmiştir (Anonim, 2017b)

Delta alanında; deniz, göl, nehir, bataklık, sazlık, orman, kumul, çayır, mera ve tarım alanı habitatları bir arada bulunur. Besin maddelerinin çokluğu ve iklimin uygun olması biyoçeşitliliği zenginleştirmiştir. Deltada bulunan yedi gölden, altısı doğuda, bir ise batıda yer alır. Batıda Karaboğaz gölü yer alır. Doğu tarafta; Uzun göl, Çermek gölü, Balık gölü, Liman gölü, Tatlıgöl ve Gıcı gölü bulunur. Göllerin suyu az tuzludur, derinlik ortalama 1,5 m'dir. İlkbaharda sular yükseldiğinde göller birleşir. Gölleri denizde Delta Kumulları ayırır.

Kızılırmak Deltası'nda en yaygın doğal kaynak kullanımını tarım oluşturmaktadır. Toplam 56.000 ha olan Kızılırmak Deltası'nda yoğun girdili tarım yapılmaktadır. Ortalama büyüklükleri 480m² olan seralarda kışlık ve yazlık olmak üzere iki ürün yetiştirilmektedir. Çoğunlukla salatalık, domates, patlıcan ve marul yetiştiriciliği tercih edilmektedir. Hayvancılık genel olarak yöre halkının geçiminde önemli bir yere sahiptir. Kızılırmak Deltası'nda hayvancılık genellikle sulak alan çevresindeki köylerde yapılmaktadır. Deltada genel olarak sığır ve koyun üretimi yapılmakta ayrıca bölgede develere de rastlanmaktadır. Türkiye'de en büyük manda popülasyonu Kızılırmak Deltası'nda bulunur. Ancak yöredeki insanların hayvancılıktan çok tarıma yönelmesi ve mandacılık dışında sığır ve koyun yetiştiriciliğine yönelmesi sonrasında manda sayısı hızla azalmıştır. Oysa Manda, mera vejetasyonu, göl sedimantasyonu, kuşlar balıklar gibi canlı türlerinin yaşamı için sulak alan

ekosisteminin önemli parçalarındandır. Birçok sulak alan bitkisinin yayılımını kontrol etmesi, sazlıkların kendini tazelemesi, sazlıklar ve bataklılarda kuş türlerinin yuva yapması (korunaklı alanlar oluşturması) için de mandaların deltadaki varlığı önem taşımaktadır.

Yeşilirmak Deltası Türkiye'nin Karadeniz kıyılarındaki en büyük deltalarındandır. Deltanın çok büyük bir bölümü kurutularak tarım alanına dönüştürülmüştür. Deltanın doğu bölümünde yer alan ve kısmen de olsa doğal özelliğini koruyabilmiş Simenlit Gölü – Akgöl sulak alan kompleksi, kumul alanlar ve bunların arkasında geniş bir ağaçlandırma sahası mevcuttur.

Şekil 4.1. Samsun ili coğrafi haritası

Samsun ilinin ekonomik yapısını oluşturan sektörlerin başında tarım sektörü gelmekle birlikte sanayi, hayvancılık ve turizm de önemli bir yer işgal etmektedir. İl ekonomisinde büyük etkisi olan tarımsal üretimde tarla bitkileri, sebzeçilik, meyve üretimi ile hayvancılık önemli bir yer tutmaktadır.

Samsun ilinde tarla bitkilerinin durumu incelendiğinde 2.372.950 dekar alanda tarla bitkileri üretimi yapılmakta, bu alanlardan üretilen toplam bitkisel üretim miktarı ise 1.884.095 ton olarak kaydedilmiştir (Çizelge 4.1). Samsunda en fazla hububat üretilmektedir. Diğer önemli tarla bitkileri fiğ, mısır, çeltik, ayçiçeği ve tütündür. Fiğ, silajlık mısır ile arpa üretiminin yoğun olması yörede hayvancılığın önemli olduğunu göstermektedir.

Samsun ilinde sebzeçilik önemli bir gelir kaynağıdır. Samsun ilinde sebzeçiliğin durumu incelendiğinde 444.117 dekar alanda tarla bitkileri üretimi yapılmakta, bu alanlardan üretilen toplam sebze üretim miktarı ise 1.361.729 ton olarak kaydedilmiştir (Çizelge 4.2). Samsunda en fazla üretimi yapılan sebzeler; fasulye, domates, biber, patlıcan ve lahanadır.

Samsun ilinde hayvancılık önemli bir gelir kaynağıdır. Hayvancılık içinde büyükbaş hayvancılık yaygındır. Samsun ilinde toplam 344765 adet büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Bunun yaklaşık %40'ı genç-yavru, %60'ı da yetişkindir. Yetişkin büyükbaşların yarısı da sağılabilir durumdadır (Çizelge 4.4).

Çizelge 4.1. Samsun ilinde tarla bitkileri üretim durumu (2014 yılı)

Ürün Adı	Ekilen Alan (Da)	Üretim (Ton)	Verim (Kg/Da)
Buğday (diğer)	1.027.520	280.557	273
Fiğ (yeşil ot)	337.178	454.738	1.349
Mısır (silajlık)	174.590	644.608	3.694
Mısır (dane)	167.063	81.209	486
Çeltik	144.128	122.710	851
Ayçiçeği (yağlık)	115.649	33.018	286
Tütün	110.576	7.764	70
Arpa (diğer)	72.555	18.572	256
Fasulye (kuru)	36.624	3.039	83
Fiğ (dane)	29.700	5.487	185
Yulaf (yeşil ot)	26.705	43.027	1.611
Soya	26.404	10.740	407
Patates (diğer)	18.415	39.701	2.163
Şeker Pancarı	17.677	80.427	4.550
Tritikale (dane)	16.661	5.273	316
Yulaf (dane)	14.080	3.158	224
Korunga (yeşil ot)	10.790	18.413	1.706
Nohut	10.080	1.244	123
Yonca (yeşil ot)	8.360	25.683	3.072
Kaplıca	4.389	1.075	245
Çavdar	1.484	504	340
Sorgum (yeşil ot)	750	1500	2.000
Kanola	563	198	352
Tritikale (yeşil ot)	400	500	1.250
Mısır (hasıl)	200	250	1.250
Buğday (durum)	187	33	176
Hayvan Pancarı	150	638	4.253
Bezelye	20	4	200
Patates (tatlı)	20	20	1.000
Bakla (yemeklik)	13	3	231
Kenevir (lif)	12	1	83
Kenevir (tohum)	7	1	143
TOPLAM	2.372.950	1.884.095	-

Kaynak: Anonim, 2015

Çizelge 4.2. Samsun ilinde sebze ürünleri üretim durumu (2014 yılı)

ÜRÜN ADI	Ekilen Alan (Dekar)	Üretim (Ton)	Verim (Kg/Dekar)
Fasulye (taze)	77.607	116.251	1.498
Domates (sofralık)	48.482	307.887	6.351
Biber (sivri)	34.594	109.017	3.151
Biber (salçalık)	30.525	91.031	2.982
Patlıcan	29.046	93.645	3.218
Lahana (beyaz)	26.895	93.338	3.470
Lahana (kırmızı)	22.610	78.977	3.493
Biber (dolmalık)	22.329	69.160	3.099
Karpuz	21.200	121.475	5.730
Lahana (kara yaprak)	21.196	44.224	2.086
Kavun	18.460	51.595	2.795
Ispanak	17.440	23.559	1.351
Marul (kıvırcık)	14.948	18.341	1.227
Barbunya Fasulye (taze)	14.158	13.163	930
Hıyar (sofralık)	8.806	51.121	5.805
Pırasa	8.421	23.648	2.808
Karnabahar	7.610	15.205	1.998
Bezelye (taze)	3.160	3.176	1.005
Balkabağı	2.608	6.685	2.563
Turp (bayır)	2.545	7.600	2.986
Soğan (taze)	1.546	2.015	1.303
Kabak (sakız)	1.398	3.232	2.312
Domates (salçalık)	1.220	5.735	4.801
Marul (göbekli)	1.032	1.051	1.018
Brokoli	1.022	1.022	1.000
Turp (kırmızı)	1.015	2.785	2.744
Kırmızı Pancar	1.000	3.000	3.000
Bamya	940	460	489
Soğan (kuru)	775	1.470	1.897
Maydanoz	379	343	905
Sarımsak (kuru)	260	340	1.308
Havuç	150	450	3.000
Sarımsak (taze)	140	185	1.321
Bakla (taze)	110	104	945
Dereotu	83	81	976
Semizotu	81	119	1.469
Tere	66	64	970
Pazı	65	80	1.231
Roka	61	61	1.000
Kereviz (kök)	50	100	2.000
Marul (aysberg)	55	50	1.000
Nane	34	33	971
TOPLAM	444.117	1.361.729	-

Kaynak: Anonim, 2015

Çizelge 4.3. Samsun ilinde meyve ürünleri üretim durumu (2014 yılı)

ÜRÜN ADI	Toplu Meyveliklerin Alanı (da)	Üretim (ton)	Ağaç Başına Ortalama Verim (kg/da)	Meyve Veren Yaşta Ağaç Sayısı	Meyve Vermeyen Yaşta Ağaç Sayısı	Toplam Ağaç Sayısı
Ahududu	1	1	1.000	1	0	1
Armut	1.510	8.399	32	264.849	76.510	341.359
Ayva	173	1.957	31	62.424	20.012	82.436
Böğürtlen	93	90	968	93	0	93
Ceviz	12.080	2.903	24	120.134	123.722	243.856
Çilek	337	371	1.101	337	0	337
Dut	0	2.228	39	56.837	13.588	70.425
Elma (Amasya)	173	495	23	21.126	5.890	629.661
Elma (diğer)	3.399	8.484	18	463.771	165.890	140.511
Elma (Golden)	610	2.556	25	102.986	37.525	213.188
Elma (Starking)	947	2.129	19	112.518	97.670	115.077
Erik	136	3.692	27	135.962	36.662	172.624
Fındık	895.936	69.392	2	4.011.737	3.652.081	46.643.818
İncir	296	2537	34	74.535	12.475	84.010
Kestane	0	469	18	26.275	5.085	31.360
Kızılcık	0	1.406	14	100.165	10.133	110.398
Kiraz	15.464	2.342	22	107.572	77.205	184.777
Kivi	1.498	2293	42	54.685	25.895	80.580
Muşmula	8	593	21	28.485	5.300	33.985
Nar	61	330	25	13.265	4.470	18.035
Süpürge otu	600	213	355	600	0	600
Şeftali (diğer)	13.143	20.296	45	454.147	115.829	569.976
Nektarin	210	197	28	7.150	4.360	11.510
Trab. Hurması	0	571	47	12.225	11.705	23.930
Üzüm	1.133	1.124	992	1.133	0	1.133
Vişne	707	865	20	43.928	21.813	65.741
Zeytin (sofralık)	244	55	3	18.320	5.785	24.095
TOPLAM	935.683	138.538	-	45.384.857	4.555.675	499.940.532

Kaynak: Anonim, 2015

Çizelge 4.4. Samsun ilinde büyükbaş hayvancılığın durumu (2014 yılı)

Hayvan Adı	Yetişkin (adet)	Genç Yavru (adet)	Toplam (adet)	Sağılan Hayvan (adet)	Süt (Ton)
Sığır (kültür)	55.550	23.119	78.669	28.704	109.963
Sığır (melez)	121.201	46.929	168.130	63.082	172.844
Sığır (yerli)	61.668	21.974	83.642	30.687	37.377
Manda	11.349	2.975	14.324	6.803	6.735
TOPLAM	249.768	94.997	344.765	129.366	326.919

Kaynak: Anonim, 2015

2010 yılından itibaren 2015 yılına kadar manda sayısı artış eğilimine girmiştir. Toplam büyükbaş hayvanların içerisinde toplam manda sayısının oranı yaklaşık % 4,5'dir. Samsun manda yetiştiriciliğinde çok önemli bir ildir. İlde 2015 yılında toplam 17.943 adet manda bulunmaktadır (Şekil 4.2). Bu mandaların %80'i yetişkin % 20'si genç-yavrudur. Yetişkin mandaların % 60'ı sağılabilir durumda olup yıllık 8.843 ton süt elde edilmektedir (Çizelge 4.5).

Şekil 4.2. Samsun ilinde manda yetiştiriciliği

Çizelge 4.5. Samsun ili manda sayısı ve manda sütü üretimi

Yıl	Yetişkin Manda Sayısı	Genç/Yavru Manda Sayısı	Toplam Manda Sayısı	Sağılan Manda (baş)	Süt (ton)
2010	9.230	2.150	11.380	5.317	5.264
2011	10.270	2.882	13.152	5.636	5.580
2012	11.112	2.929	14.041	6.373	6.309
2013	11.349	2.975	14.324	6.803	6.735
2014	13.290	3.193	16.483	8.229	8.147
2015	13.941	3.102	17.943	8.963	8.873

Kaynak: Anonim, 2016a

Samsun ilinde küçükbaş hayvan olarak koyun ve keçi yetiştiriciliği yapılmaktadır. İlde toplam 198.048 adet küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Bu küçükbaş hayvanların hemen hemen tamamı kırılmakta, yaklaşık yarısı da sağımda olup yıllık 194.392 ton süt elde edilmektedir (Çizelge 4.6).

Çizelge 4.6. Samsun ilinde küçükbaş hayvancılığın durumu

Hayvan Türü	Yetişkin (baş)	Genç yavru (baş)	TOPLAM (baş)	Sağılan hayvan sayısı (baş)	Süt (ton)	Kırkılan hayvan sayısı (baş)	Yün kıl (ton)
Koyun (yerli)	140023	35398	175421	88997	7387	175421	363,999
Koyun (merinos)	1263	1345	2608	405	18	2608	8,943
Keçi (tiftik)	4	1	5	0	0	5	0,0006
Keçi (kıl)	13767	6247	20014	8714	836	16308	8,007
TOPLAM	155057	42991	198048	98116	8241	194392	381

Kaynak: Anonim, 2016a

5.ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1.İşletme ile İlgili Genel Bilgiler

5.1.1.Manda işletmecilerinin yaşı

Manda yetiştiriciliği yapan işletmecilerin 50 yaşın biraz üstünde oldukları belirlenmiştir. Manda yetiştiriciliği yapan işletme büyüklükleri ile manda yetiştiriciliği yapan üretici yaşları arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur (Çizelge 5.1).

Çizelge 5.1 Manda işletmecilerinin yaşı

Yaş (Yıl)				
Gruplar	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maximum
1-4 baş	49,3125	13,29019	31,00	76,00
5-9 baş	54,7143	12,49879	26,00	72,00
10+ baş	52,3636	13,65753	27,00	75,00
Toplam	52,0577	13,14984	26,00	76,00

F:0.631 Sig=0.536>0.05 Anlamsız

5.1.2.Manda yetiştiriciliği deneyimi

Bölgede işletme sahiplerinin uzun yıllar manda yetiştiriciliği yaptığı, işletme büyüklükleri ile manda yetiştiriciliği yapılan süre arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir. Bölgede üreticiler yaklaşık 30 yıldır manda yetiştiriciliği yapmaktadır (Çizelge 5.2).

Çizelge 5.2. Samsun ilinde üreticilerin manda yetiştiriciliği deneyimi

Manda Yetiştiriciliği Deneyimi (Yıl)				
Gruplar	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maximum
1-4 baş	25,650	17,7324	1,0	50,0
5-9 baş	31,977	17,3989	1,0	60,0
10+ baş	30,471	15,9948	4,0	70,0
Toplam	29,638	16,9427	1,0	70,0

F:1.623 Sig=0.201>0.05 Anlamsız

5.1.3. Yetiştiricinin eğitim durumu

Yetiştiricilerin yaklaşık %80'i ilkokul mezunudur. Bunu ortaokul ve lise düzeyinde üreticiler takip etmektedir. Üniversiteli ve okuryazar olamayan üreticilerin oranı ise %1.6 olarak bulunmuştur. Mandacılık yapan üreticilerde sahip olunan manda sayısı ile eğitim durumu arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur (Çizelge 5.3).

Çizelge 5.3. Yetiştiricinin eğitim durumu

Gruplar		Eğitim Durumu						Genel
		Okuryazar Değil	Okuryazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	
1	Sayı	0	0	43	3	2	2	50
	%	0,0	0,0	86,0	6,0	4,0	4,0	100
2	Sayı	0	2	40	4	5	1	52
	%	0,0	3,8	76,9	7,7	9,6	1,9	100
3	Sayı	3	2	64	9	4	0	82
	%	3,7	2,4	78,0	11,0	4,9	0,0	100
Genel	Sayı	3	4	Sayı	16	11	3	184
	%	1,6	2,2	79,9	8,7	6,0	1,6	100

Pearson Khi Kare:11.538 Sig=0.317>0.05 Anlamsız

5.1.4. Hane halkı sayısı

Bölgede manda işletmeciliği yapan ailelerin hane halkı sayısı düşük olup hane başına ortalama 4.5 kişidir. Manda yetiştiriciliği yapanlarda işletme büyüklüğü ile hane halkı sayısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Çizelge 5.4).

Çizelge 5.4. Hane halkı sayısı (kişi)

Gruplar	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maximum
1 (1-4 baş)	4,1000	1,96136	0,00	9,00
2 (5-9 baş)	4,6078	1,93988	1,00	10,00
3 (10 ⁺ baş)	4,5976	2,04794	1,00	11,00
Genel	4,4645	1,99659	0,00	11,00

F:1.149 Sig=0.319>0.05 Anlamsız

5.1.5. İşletme genişliği

Araştırma alanında manda yetiştiriciliği yapan üreticilerin işletme genişliği, ortalama 100 dekadır. İşletmelerin işletme genişlikleri ile barındırdığı manda sayıları arasındaki fark anlamsız bulunmuştur (Çizelge 5.5).

Çizelge 5.5. Samsun ilinde manda işletmelerinin sahip olduğu arazi büyüklüğü

İşletme Genişliği (da)				
Gruplar	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maximum
(1-4 baş)	126,6900	176,66710	8,00	800,00
(5-9 baş)	76,0490	98,38324	0,00	590,00
(10 ⁺ baş)	100,5488	155,15615	0,00	1030,00
Genel	100,8634	148,76830	0,00	1030,00

5.1.6.Arazi mülkiyet dağılımı

Alanda en fazla manda yetiştiriciliği mülk arazisinde yapılmakta, bunu kiralaan arazide ve ortak arazide mandacılık izlemektedir (Çizelge 5.6).

Çizelge 5.6. Arazi mülkiyet dağılımı

	Gruplar	Ortalama (da)	Std. Sapma	Minimum	Maximum
Mülk arazi (da)	1-4 baş	74,2900	110,32582	0,00	610,00
	5-9 baş	194,4412	981,31813	0,00	7030,00
	10 ⁺ baş	112,0976	557,01871	0,00	5020,00
	Genel	124,7158	638,79039	0,00	7030,00
Kira (da)	1-4 baş	64,2400	369,25985	0,00	2616,00
	5-9 baş	6,6667	23,27201	0,00	120,00
	10 ⁺ baş	14,9146	42,24771	0,00	250,00
	Genel	26,0929	195,48749	0,00	2616,00
Ortak (da)	1-4 baş	36,5600	246,05824	0,00	1740,00
	5-9 baş	3,1176	16,02828	0,00	104,00
	10 ⁺ baş	16,4512	82,20092	0,00	680,00
	Genel	18,2295	139,77133	0,00	1740,00

5.1.7. İşletmelerin hane gelirlerinin kompozisyonu

Manda yetiştiricilerinin işletme büyüklükleri ile tarım gelirleri arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Büyük işletmelerin geliri küçük işletmelere göre üç kattan daha fazladır. Mandacılık yapan üreticilerin işletme büyüklükleri ile tarım geliri dışındaki tüm diğer gelirler arasındaki ilişkiler ise anlamsız bulunmuştur. İşletmelerin yıllık olarak ortalama tarım gelirleri 34.444 TL, ticaret gelirleri 8.916 TL, maaş gelirleri 10.868 TL, emeklilik gelirler 4.899 TL ve diğer gelirleri ise 12.738 TL'dir (Çizelge 5.7).

Çizelge 5.7. İşletme hane gelirlerinin kompozisyonu

Gruplar	n	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maximum	F	Sig.
Tarım Geliri TL	1-4 baş	97	18.395,24	23.733,43	1.100	150.000	4,403 ,014
	5-9 baş	42	15.926,83	15.403,56	500	75.000	
	10 ⁺ baş	42	55.835,82	11.6415,61	0	720.000	
	Genel	181	34.444,00	81.207,01	0	720.000	
Ticaret Geliri TL	1-4 baş	4	7.000,00	12.083,05	0	25.000	,346 ,716
	5-9 baş	5	11.400,00	6.503,85	5.000	2.0000	
	10 ⁺ baş	3	7.333,33	6.429,10	0	12.000	
	Total	12	8.916,67	8.218,14	0	25.000	
Maaş Geliri TL	1-4 baş	7	6.471,43	8.911,55	0	24.000	1,461 ,265
	5-9 baş	5	4.996,00	8.450,46	450	20.000	
	10 ⁺ baş	5	22.896,00	32.321,11	0	80.000	
	Genel	17	10.868,24	19.319,40	0	80.000	
Emekli Aylığı TL	1-4 baş	23	6.035,22	4.387,217	0	12.000	2,702 ,074
	5-9 baş	23	3.082,61	3.436,59	500	10.800	
	10 ⁺ baş	29	5.412,76	5.428,52	600	18.000	
	Genel	75	4.889,07	4.681,22	0	18.000	
Diğer TL	1-4 baş	6	1.916,67	11.534,37	0	30.000	0,70 ,933
	5-9 baş	3	12.666,67	10.263,20	4000	24.000	
	10 ⁺ baş	13	12.580,77	8.155,36	0	30.000	
	Genel	22	12.138,64	8.961,10	0	30.000	

5.1.8.İşletmelerin tarım geliri içinde hayvancılık gelirinin payı

İşletmecilerin tarım gelirleri içerisinde hayvancılık gelirinin payı ortalama % 52 bulunmuştur. Hayvancılık geliri içerisinde manda yetiştiriciliği gelirinin oranı ise ortalama % 46 bulunmuştur (Çizelge 5.8).

Çizelge 5.8.İşletmelerin tarım geliri içinde hayvancılık gelirinin payı (%)

Gruplar	n	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maximum	F	Sig.
Hayvancılık Geliri Payı (%)	1-4 baş	97	56,40	32,98175	0	100	,566 ,569
	5-9 baş	42	52,35	35,79018	0	100	
	10 ⁺ baş	42	49,76	35,27373	0	100	
	Genel	181	52,29	34,73429	0	100	
Hayvancılık Geliri İçerisindeki Mandacılık Payı (%)	1-4 baş	30	43,50	30,574	5	100	,595 ,553
	5-9 baş	31	43,71	29,011	5	100	
	10 ⁺ baş	41	50,00	27,861	0	100	
	Genel	102	46,18	28,909	0	100	

5.2. Manda Yetiştiriciliğine Yer Veren İşletmelerin Ekonomik Durumları

5.2.1. İşletmelerin sermaye yapısı

Samsun ilinde incelenen işletmelerde aktif sermayeyi oluşturan sermaye unsurları Çizelge 5.9’da verilmiştir. Buna göre, 1- 4 manda bulunduran küçük işletmelerde 231.311,01TL, 5-9 manda bulunduran orta ölçekli işletmelerde 281.079,72 TL ve 10 ve üzerinde manda bulunduran büyük ölçekli işletmelerde ise 317.583,21TL aktif sermaye belirlenmiştir. Tüm işletmeler genelinde aktif sermayenin % 61,87’si dönen varlıklar, % 12,84’ü orta vadeli varlıklar ve %25.30’u sabit varlıklardır. Sabit varlıkların tamamı bina sermayesi olarak, orta vadeli varlıkların tamamı alet-makine varlığı olarak hesaplanmıştır. Dönen varlıklar içinde ise % 66,02 ile para sermayesi en büyük yeri almıştır, bunu hayvan sermayesi (% 18,26) ve malzeme mühimmat sermayesi (% 15,72) izlemiştir.

Manda yetiştiriciliği işletmelerinde 1- 4 manda bulunduran küçük işletmelerde 31.311,01TL, 5-9 manda bulunduran orta ölçekli işletmelerde 281.079,72TL ve 10 ve üzerinde manda bulunduran büyük ölçekli işletmelerde 317.583,21TL sermaye belirlenmiştir. Tüm işletme genelinde pasif sermayenin %43,80’ini borçlar, %56,20’ni ise öz sermaye oluşturmaktadır.

Çizelge 5.9. İşletmelerin Sermaye Yapısı

SERMAYE UNSURLARI	İşletme Grupları				
	1-4	5-9	10+	Genel Ort.	%
I-AKTİF SERMAYE	231.311,01	281.079,72	317.583,21	294.451,64	100,00
A- Dönen Varlıklar	33.247,61	166.696,54	197.950,37	182.163,66	61,87
1- Para Sermayesi	77.910,71	106.611,11	131.333,33	120.260,23	66,02
2- Malzeme Müh. Sermayesi	12.274,89	36.765,62	33.134,64	28.632,31	15,72
3 -Hayvan Sermayesi (Manda, Sığır, Koyun Keçi vs)	43.062,00	23.319,81	33.482,40	33.271,13	18,26
B-Orta Vadeli Varlıklar	34.860,00	43.862,79	35.738,33	37.795,70	12,84
1- Alet-Makine	34.860,00	43.862,79	35.738,33	37.795,70	100,00
C- Sabit Varlıklar	63.203,40	70.520,38	83.894,51	74.492,28	25,30
Bina Sermayesi	63.203,40	70.520,38	83.894,51	74.492,28	100,00
II-PASİF SERMAYE	31.311,01	281.079,72	317.583,21	294.451,64	100,00
A- Borçlar	3.413,33	38.872,09	23.880,00	128.969,94	43,80
B-Öz Sermaye	167.897,67	242.207,62	293.703,21	165.481,70	56,20

5.2.2. Manda sütü işletme masrafları, GSÜD, net kârı ve birim maliyetleri

Manda yetiştiriciliğine yapılan işlemlerde toplam değişken masrafları 39.851,25 TL olarak belirlenmiştir. Toplam değişken masrafları içinde en büyük payı 24.753,47 TL ile yem masrafları almıştır. Bunu sırası ile geçici işçilik ücreti, makine ve ekipman değişken masrafı veteriner, suni tohumlama ve ilaç masrafları su masrafı, elektrik, yataklık, temizlik ve tuz masrafı izlemiştir (Çizelge 5.10). Manda yetiştiriciliğini yapılan işlemlerde toplam sabit masraflar 36.861,54 TL olarak belirlenmiştir. Toplam sabit masrafları içinde en büyük iki payı sırası ile amortismanlar (8.732,00TL) ve daimi işçi ücretleri (8.651,00TL) almıştır. Yöredeki mandacılığın üretim masrafları toplamı ise 76.712,79TL, üretilen manda sütü miktarı 42.308,00 kg’dır.

Çizelge 5.10. Manda sütü ortalama değişen masrafları ve manda sütü maliyeti

Değişen Masraflar	
Yem masrafları (işletmede üretilenler dâhil)	10.643,99
Geçici işçilik ücreti	4.481,55
Tuz masrafı	54,9
Veteriner, Suni tohumlama ve ilaç masrafları	713,37
Su masrafı, elektrik, yataklık, temizlik	660,60
Makine ve Ekipman değişken masrafı	850,40
Toplam Değişken Masraflar	17.404,81
Sabit Masraflar	
Genel idare giderleri (DM %3)	537,99
Daimi işçi ücretleri	3.892,95
Amortismanlar toplamı (bina, hayvan, makine vs)	3.929,40
Bina sermayesi faizi	3.016,80
Bina tamir bakım masrafı	2.332,80
Hayvan sermayesi faizi	1.347,30
Makine ekipman faizi	1.530,45
Toplam Sabit Masraflar	16.587,69
Üretim Masrafları Toplamı	33.992,51
Toplam Manda Sütü Üretimi (kg)	42.308,00
Manda Süt satış fiyatı (TL/kg)	4
İşletme Başına Gayrisafi Üretim Değeri	1.031,26
*Süt (manda sütünden elde edilen GSÜD)	169.232,00
*Prodüktif Kıymet Artışı	6.427,12
*Gübre	10.999,06
Toplam GSÜD	186.658,18
Brüt kâr = GSÜD-Değişen Masraflar	169.253,37
Manda Sütü Birim Maliyet (TL/kg)	0,80

Toplam değişken masraflar 17.404 TL olarak belirlenmiştir. Toplam değişken masrafları içinde en büyük payı 10.643 TL ile yem masrafları almıştır. Toplam sabit masraflar 16.588 TL olarak belirlenmiştir. Toplam sabit masrafları içinde en büyük iki payı sırası ile amortismanlar (3.929TL) ve daimi işçi ücretleri (3.892 TL) almıştır. Üretim Masrafları Toplamı; 33.993 TL'dir. Toplam süt üretimi 42.308 kilogramdır. Manda sütü maliyeti 0.8 TL'dir.

5.3. İncelenen İşletmelerde Manda Yetiştiriciliği Üretim Faaliyetinin Durumu

5.3.1. İncelenen işletmelerde sahip olunan ahır alanı

İşletme grupları itibariyle ortalama ahır alanları 99,4 ile 169,5 arasında değişmekle birlikte işletmeler ortalamasında 131,7 m²'dir. Geleneksel tarzda olan bu ahırlarda bulunan manda sayıları ile ahır büyüklükleri arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur (Çizelge 5.11).

Çizelge 5.11. Sahip olunan ahır alanı

Manda Kapalı Alanı- Ahır (m ²)				
Gruplar	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maximum
1-4 baş	99,4022	142,71890	3,00	1000,00
5-9 baş	106,0208	93,62771	0,00	500,00
10 ⁺ baş	169,4583	365,12915	0,00	3000,00
Genel	131,7018	257,92360	0,00	3000,00

F:1,376 sig.=0,255>0,05 Anlamsız

5.3.2. Manda yetiştiricilerinin ortak köy merası veya otlaktan faydalanma durumu

Ortak köy merası veya otlaktan faydalanma durumu ile manda işletme büyüklükleri arasında bir ilişki bulunmamaktadır. İşletmeler genelinde mera ve otlaktan faydalanma durumu yaklaşık olarak %90'dır (Çizelge 5.12).

Çizelge 5.12. Manda yetiştiricilerinin ortak köy merası veya otlaktan faydalanma durumu

Gruplar		Ortak Köy Merası Veya Otlaktan Faydalanma Durumu			Genel
		Evet	Hayır	Cevapsız	
1-4 baş	Sayı	45	4	1	50
	%	90,0	8,0	2,0	100,0
5-9 baş	Sayı	46	5	1	52
	%	88,5	9,6	1,9	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	75	4	3	82
	%	91,5	4,9	3,7	100,0
Genel	Sayı	166	13	5	184
	%	90,2	7,1	2,7	100,0

Pearson Khi Kare:1,611 sig.=0,807>0,05 Anlamsız

5.3.3. Manda yetiştiricilerinin silaj yapma durumu

Yetiştiricilerin % 56'sı işletmelerinde silaj yapmaktadır. Yetiştiricilerin işletme büyüklükleri ile silaj yapma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Çizelge 5.13)

Çizelge 5.13. Manda yetiştiricilerinin silaj yapma durumu

Gruplar		Silaj Yapma		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	23	27	50
	%	46,0	54,0	100,0
5-9 baş	Sayı	29	23	52
	%	55,8	44,2	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	51	31	82
	%	62,2	37,8	100,0
Genel	Sayı	103	81	184
	%	56,0	44,0	100,0

Pearson Khi Kare:3,307 sig.=0,191>0,05 Anlamsız

5.3.4. Yetiştiricilerin işletmelerde kayıt tutma oranları

Yetiştiricilerin işletmelerde kayıt tutma durumları işletme büyüklük gruplarına göre anlamlı bulunmuştur. İşletmedeki manda varlığı arttıkça kayıt tutma oranları da artmaktadır. Kayıt tutma oranları yaklaşık olarak birinci grup işletmelerde % 12, ikinci grup işletmelerde % 6 ve üçüncü grup işletmelerde % 40'dır (Çizelge 5.14). İşletmeler genelinde kayıt tutma oranı ise yaklaşık % 23'tür.

Çizelge 5.14. İşletmelerde kayıt tutma oranları

Gruplar		Kayıt Tutma Durumu (%)		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	6	44	50
	%	12,0	88,0	100,0
5-9 baş	Sayı	3	49	52
	%	5,8	94,2	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	33	49	82
	%	40,2	59,8	100,0
Genel	Sayı	42	142	184
	%	22,8	77,2	100,0

Pearson Khi Kare:26,037 sig.=0,000<0,05 Anlamlı

5.3.5. Yetiştiricilerin mandalarını sigorta yaptırma durumu

Yetiştiricilerin sahip oldukları mandalarını sigorta yaptırma durumu ile işletme grupları arasında bir ilişki bulunmamaktadır. İşletmeler genelinde manda sigortalatma oranı yaklaşık olarak % 4'dür (Çizelge 5.15).

Çizelge 5.15. Yetiştiricilerin mandalarını sigorta yaptırma durumu

Gruplar		Mandaların Sigorta Yaptırma Durumu		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	1	49	50
	%	2,0	98,0	100,0
5-9 baş	Sayı	0	52	52
	%	0,0	100,0	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	6	76	82
	%	7,3	92,7	100,0
Genel	Sayı	7	177	184
	%	3,8	96,2	100,0

Pearson Khi Kare:5,266 sig.=0,072>0,05 Anlamsız

5.3.6.Manda yetiştiriciliğinden memnuniyet durumu

Alanda manda yetiştiriciliği yapan üreticilerin büyük bölümü manda yetiştiriciliğinden memnundur. İşletme büyüklükleri ile manda yetiştiriciliğinden memnuniyet durumu arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur (Çizelge 5.16).

Çizelge 5.16. Üreticilerin manda yetiştiriciliğinden memnuniyet durumu

Gruplar		Manda Yetiştiriciliğinden Memnuniyet Durumu		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	47	3	50
	%	94,0	6,0	100,0
5-9 baş	Sayı	46	6	52
	%	88,	11,5	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	80	2	82
	%	97,6	2,4	100,0
Genel	Sayı	173	11	184
	%	94,0	6,0	100,0

Pearson Khi Kare:4,688 sig.=0,096>0,05 Anlamsız

5.3.7. Üreticilerin manda sayısını arttırmayı düşünme durumu

Alandaki manda yetiştiricilerinin % 55'i manda sayısını arttırmayı düşünmekte, % 34'ü bu sayıyı arttırmamayı, % 8,2'si de kararsız olduğunu bildirmiştir. İşletme büyüklükleri ile işletme kapasitesini değiştirme durumu arasındaki ilişki önemsiz bulunmuştur (Çizelge 5.17).

5.17. Üreticilerin manda sayısını arttırmayı düşünme durumu

Gruplar		Manda Sayısını Arttırmayı Düşünme Durumu			Genel
		Evet	Hayır	Kararsızım	
1-4 baş	Sayı	27	20	3	50
	%	54,0	40,0	6,0	100,0
5-9 baş	Sayı	27	16	9	52
	%	51,9	30,8	17,3	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	48	31	3	82
	%	58,5	37,8	3,7	100,0
Genel	Sayı	102	67	15	184
	%	55,4	36,4	8,2	100,0

Pearson Khi Kare:8,614 sig.=0,072>0,05 Anlamsız

5.3.8 İşlemelerin damızlık manda yetiştiricileri birliğine üyelik durumu

İşletmecilerin Damızlık Manda Yetiştiricileri Birliği'ne üyelik durumları işletme büyüklük gruplarına göre anlamlı bulunmuştur. İşletmedeki manda varlığı arttıkça birliğe üye olma oranları da artmaktadır. Üyelik oranları yaklaşık olarak birinci grup işletmelerde % 46, ikinci grup işletmelerde % 65 ve üçüncü grup işletmelerde % 82'dir (Çizelge 5.18). İşletmeler genelinde ise birliğe üye olma oranı % 67'dir.

Çizelge 5.18. İşletmelerin Damızlık Manda Yetiştiricileri Birliği'ne üyelik durumu

Gruplar		Çiftçi Örgütüne Üyelik Durumu		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	23	27	50
	%	46,0%	54,0%	100,0%
5-9 baş	Sayı	34	18	52
	%	65,4%	34,6%	100,0%
10 ⁺ baş	Sayı	67	15	82
	%	81,7%	18,3%	100,0%
Genel	Sayı	124	60	184
	%	67,4%	32,6%	100,0%

Pearson Khi Kare:18,154 sig.=0,000<0,05 Anlamlı

5.4. Yetiştiricilerin Manda Yetiştiriciliğine Verilen Desteklerden Yararlanma Durumu ve Beklentileri

5.4.1. Manda yetiştiriciliği için verilen desteklerinin manda sayılarını arttırmaya olan etkisi

Manda yetiştiricilerine verilen desteklerin üreticilerde manda sayılarını değiştirme planları ile işletme büyüklükleri anlamlı bir ilişkili bulunmamaktadır. Bu desteklerin hayvan sayılarını değiştirme isteği genel olarak yaklaşık % 46 bulunmuştur (Çizelge 5.19).

Çizelge 5.19. Büyükbaş hayvancılık için verilen desteklerinin hayvan sayılarını değiştirme durumu

Gruplar		Manda Yetiştiriciliği İçin Verilen Desteklerin Manda Sayılarını Arttırmaya Olan Etkisi		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	19	31	50
	%	38,0	62,0	100,0
5-9 baş	Sayı	24	28	52
	%	46,2	53,8	100,0
10+baş	Sayı	42	40	82
	%	51,2	48,8	100,0
Genel	Sayı	85	99	184
	%	46,2	53,8	100,0

Pearson Khi Kare:2,184 sig.=0,336>0,05 Anlamsız

5.4.2. Üreticilerin verilen desteklere göre manda yetiştiricilik faaliyetini sürdürme isteği

Verilen desteklere bağlı olarak yetiştiricilerin manda yetiştiriciliği faaliyetine devam etme istekleri işletme gruplarına göre ilişkili bulunmamaktadır. Bu desteklere göre yetiştiricilerin faaliyetlerini sürdürme isteği yaklaşık olarak %66 pozitif bulunmuştur (Çizelge 5.20).

Çizelge 5.20. Üreticilerin verilen desteklere göre manda yetiştiricilik faaliyetini sürdürme isteği

Gruplar		Bakanlık Manda Üretimine Destek Vermezse Bırakırım			Genel
		Evet	Hayır	Kararsızım	
1-4 baş	Sayı	18	32	0	50
	%	36,0	64,0	0,0	100,0
5-9 baş	Sayı	16	33	3	52
	%	30,8	63,5	5,8	100,0
10+baş	Sayı	25	57	0	82
	%	30,5	69,5	0,0	100,0
Genel	Sayı	59	122	3	184
	%	32,1	66,3	1,6	100,0

Pearson Khi Kare:8,178 sig.=0,085>0,05 Anlamsız

5.4.3. Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden haberdar olma durumu

Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden haberdar olma durumu ile işletme grupları arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur. Genel olarak üreticilerin bu destekten haberdar olma oranı % 84.8'dir (Çizelge 5.21).

Çizelge 5.21. Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden haberdar olma durumu

Gruplar		Anaç Manda Desteğini Bilme Durumu		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	38	12	50
	%	76,0	24,0	100,0
5-9 baş	Sayı	44	8	52
	%	84,6	15,4	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	74	8	82
	%	90,2	9,8	100,0
Genel	Sayı	156	28	184
	%	84,8	15,2	100,0

Pearson Khi Kare:4,886 sig.=0,087>0,05 Anlamsız

5.4.4.Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden yararlanma durumu

Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden yararlanma durumu işletme büyüklüklerine göre değişmemiştir. Genel olarak anaç manda desteğinden yararlanma oranı yaklaşık olarak % 76'dır (Çizelge 5.22).

Çizelge 5.22. Yetiştiricilerin anaç manda desteğinden yararlanma durumu

Gruplar		Anaç Manda Desteğinden Yararlanma		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	34	16	50
	%	68,0%	32,0%	100,0%
5-9 baş	Sayı	41	11	52
	%	78,8%	21,2%	100,0%
10 ⁺ baş	Sayı	65	17	82
	%	79,3%	20,7%	100,0%
Genel	Sayı	140	44	184
	%	76,1%	23,9%	100,0%

Pearson Khi Kare:2,471 sig.=0,291>0,05 Anlamsız

5.4.5.Yetiştiricilerin verilen anaç manda desteğini yeterli bulma durumu

Yetiştiricilerin işletme büyüklükleri ile verilen anaç manda desteği miktarını yeterli bulma durumu arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur. Genel olarak anaç manda desteğini yeterli bulan üreticilerin oranı % 41’dir (izelge 5.23).

Çizelge 5.23. Yetiştiricilerin verilen anaç manda desteğini yeterli bulma durumu

Gruplar		Anaç Manda Desteğini Yeterli Bulma			Genel
		Evet	Hayır	Kararsız	
1-4 baş	Sayı	20	28	2	50
	%	40,0	56,0	4,0	100,0
5-9 baş	Sayı	19	30	3	52
	%	36,5	57,7	5,8	100,0
10+baş	Sayı	36	43	3	82
	%	43,9	52,4	3,7	100,0
Genel	Sayı	75	101	8	184
	%	40,8	54,9	4,3%	100,0

Pearson Khi Kare:0,954 sig.=0,917>0,05 Anlamsız

5.4.6.Yetiştiricilerin halk elinde manda ışlahı projesi desteğinden haberdar olma durumu

Yetiştiricilerin, halk elinde manda ışlahı projesi desteğini bilme durumu ile işletme grupları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Genel olarak halk elinde manda desteğinden haberdar olma oranı % 41’dir (izelge 5.24).

Çizelge 5.24. Yetiştiricilerin halk elinde manda ışlahı projesi desteğinden haberdar olma durumu

Gruplar		Halk Elinde Manda ışlahı Projesi Desteğini Bilme Durumu		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	19	31	50
	%	38,0	62,0	100,0
5-9 baş	Sayı	18	34	52
	%	34,6	65,4	100,0
10+baş	Sayı	38	44	82
	%	46,3	53,7	100,0
Genel	Sayı	75	109	184
	%	40,8	59,2	100,0

Pearson Khi Kare:2,029 sig.=0,263>0,05 Anlamsız

5.4.7. Manda yetiştiricilerinin halk elinde manda ıslahı projesi desteğinden yararlanma durumu

Yetiştiricilerin, halk elinde manda ıslahı projesinden yararlanma durumu ile işletme grupları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Genel olarak halk elinde manda desteğinden yararlanma oranı yaklaşık olarak % 20'dir (Çizelge 5.25).

Çizelge 5.25. Manda yetiştiricilerinin halk elinde manda ıslahı projesi desteğinden yararlanma durumu

Gruplar		Halk Elinde Manda Islahı Projesi Desteğinden Yararlanma			Genel
		Evet	Hayır	Kararsızım	
1-4 baş	Sayı	9	41	0	50
	%	18,0	82,0	0,0	100,0
5-9 baş	Sayı	7	45	0	52
	%	13,5	86,5	0,0	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	20	61	1	82
	%	24,4	74,4	1,2	100,0
Genel	Sayı	36	147	1	184
	%	19,6	79,9	0,5	100,0

Pearson Khi Kare: 3,898 sig.=0,420>0,05 Anlamsız

5.4.8.Yetiştiricilerin damızlığa ayrılan manda yavrusu desteğini bilme durumu

Yetiştiricilerin, damızlığa ayrılan manda desteğinden haberdar olma durumu ile işletme grupları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Genel olarak damızlığa ayrılan manda desteğinden haberdar olma oranı yaklaşık olarak % 21'dir (Çizelge 5.26).

Çizelge 5.26. Yetiştiricilerin damızlığa ayrılan manda yavrusu desteğini bilme durumu

Gruplar		Damızlığa Ayrılan Manda Yavrusu Desteğini Bilme Durumu		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	8	42	50
	%	16,0	84,0	100,0
5-9 baş	Sayı	7	45	52
	%	13,5	86,5	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	23	59	82
	%	28,0	72,0	100,0
Genel	Sayı	38	146	184
	%	20,7	79,3	100,0

Pearson Khi Kare:5,039 sig.=0,081>0,05 Anlamsız

5.4.9. Damızlığa ayrılan manda yavrusu desteğinden yararlanma durumu

Damızlığa ayrılan manda yavrusu desteğinden yararlanma durumu ile işletme büyüklükleri arasında bir ilişki bulunmamıştır. İşletmeler genelinde bu destekten yararlanma oranı yaklaşık % 10'dur.

Çizelge 5.27. Damızlığa ayrılan manda yavrusu desteğinden yararlanma durumu

Gruplar	Damızlığa Ayrılan Manda Yavrusu Desteğinden Yararlanma		Genel
		Evet	Hayır
1-4 baş	Sayı	5	45
	%	10,0	90,0
5-9 baş	Sayı	5	47
	%	9,6	90,4
10 ⁺ baş	Sayı	9	73
	%	11,0	89,0
Genel	Sayı	19	165
	%	10,3	89,7

Pearson Khi Kare:2,029 sig.=0,263>0,05 Anlamsız

5.4.10. Yetiştiricilerin organik manda için hayvan başına verilen desteklerden haberdar olma durumu

Manda yetiştiricilerinin ortalama % 94'ü organik manda yetiştiricilik desteklerinden haberdar değildir. İşletme büyüklükleri ile organik manda desteklerinden haberdar olma durumu arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur (Çizelge 5.28) .

Çizelge 5.28. Yetiştiricilerin organik manda için hayvan başına verilen desteklerden haberdar olma durumu

Gruplar	Organik Manda Yetiştiriciliğinde Hayvan Başına Verilen Destegi Bilme Durumu		Genel
		Evet	Hayır
1-4 baş	Sayı	2	48
	%	4,0%	96,0%
5-9 baş	Sayı	2	50
	%	3,8%	96,2%
10 ⁺ baş	Sayı	7	75
	%	8,5%	91,5%
Genel	Sayı	11	173
	%	6,0%	94,0%

Pearson Khi Kare: 1,723 sig.=0,422>0,05 Anlamsız

5.4.11. Yetiştiricilerin organik manda için hayvan başına verilen desteklerden yararlanma durumu

Yetiştiricilerin ortalama % 1.6'sı organik manda için hayvan başına verilen desteklerden yararlanmaktadır. Organik tarımda hayvan başına destekten yararlanma durumu ile işletme grupları arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur (Çizelge 5.29).

Çizelge 5.29. Yetiştiricilerin organik manda için hayvan başına verilen desteklerden yararlanma durumu

Gruplar		Organik Manda Yetiştiriciliğinde Hayvan Başına Verilen Destekten Yararlanma Durumu		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	0	50	50
	%	0,0	100,0	100,0
5-9 baş	Sayı	0	52	52
	%	0,0	100,0	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	3	79	82
	%	3,7	96,3	100,0
Genel	Sayı	3	181	184
	%	1,6	98,4	100,0

Pearson Khi Kare:3,794 sig.=0,150>0,05 Anlamsız

5.4.12. Yetiştiricilerin manda sütüne litre başına verilen destekten haberdar olma durumu

Yetiştiricilerin manda sütüne litre başına verilen destekten haberdar olma durumu ile işletme grupları arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur. İşletmeler genelinde bu destekten haberdar olma oranı sadece % 11,4'dür.

Çizelge 5.30. Yetiştiricilerin manda sütüne litre başına destekten haberdar olma durumu

Gruplar		Manda Sütüne Litre Başına Destek Haberdar Olma Durumu		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	4	46	50
	%	8,0	92,0	100,0
5-9 baş	Sayı	4	48	52
	%	7,7	92,3	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	13	69	82
	%	15,9	84,1	100,0
Genel	Sayı	21	163	184
	%	11,4	88,6	100,0

Pearson Khi Kare:2,887 sig.=0,236>0,05 Anlamsız

5.4.13. Yetiştiricilerin manda sütüne litre başına destekten yararlanma durumu

Yetiştiriciler, manda sütüne litre başına verilen destekten faydalanmama durumu ile işletme grupları arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur. İşletmeler genelinde bu destekten yararlanma oranı % 1,6'dır (Çizelge 5.31).

Çizelge 5.31. Yetiştiricilerin manda sütüne litre başına verilen destekten yararlanma durumu

Gruplar		Manda Sütüne Litre Başına Verilen Destekten Yararlanma Durumu		Genel
		Evet	Hayır	
1-4 baş	Sayı	1	49	50
	%	2,0	98,0	100,0
5-9 baş	Sayı	1	51	52
	%	1,9	98,1	100,0
10+ baş	Sayı	1	81	82
	%	1,2	98,8	100,0
Genel	Sayı	3	181	184
	%	1,6	98,4	100,0

Pearson Khi Kare: 0,157 sig.=0,925>0,05 Anlamsız

5.5. Manda Yetiştiricilerin Destekler Konusunda Beklentileri

5.5.1. Manda yetiştiricilerin süt hayvancılığına verilen desteklerden memnuniyet durumu

İşletmeler genelinde manda yetiştiricilerinin yaklaşık % 75'i desteklerin artırılması konusunda olumlu görüş belirtirken, % 10 kadarı böyle bir beklenti içinde bulunmamaktadır. Kararsız kalanların oranı ise % 15'dir. İşletme büyüklükleri ile destekler arasındaki ilişki anlamsız bulunmuştur (Çizelge 5.32).

Çizelge 5.32. Manda yetiştiricilerin süt hayvancılığına verilen desteklerden memnuniyet durumu

Gruplar		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Total	
Süt Hayvancılığına Verilen Destekler Artmalı	1-4 baş	Sayı	3	3	4	9	25	44
		%	6,8	6,8	9,1	20,5	56,8	100,0
	5-9 baş	Sayı	1	4	5	5	28	43
		%	2,3	9,3	11,6	11,6	65,1	100,0
	10+baş	Sayı	2	2	15	11	42	72
		%	2,8	2,8	20,8	15,3	58,3	100,0
Genel	Sayı	6	9	24	25	95	159	
	%	3,8	5,7	15,1	15,7	59,7	100,0	

Pearson Khi Kare:8,031 sig.=0,430>0,05 Anlamsız

5.5.2. Yetiştiricilerin manda sütü fiyat desteğinden beklentileri

Yetiştiricilerin manda sütü fiyat desteğinin artması ile ilgili olumlu görüş bildirenlerin oranı yaklaşık olarak % 69, olumsuz görüş bildiren yetiştiricilerin oranı % 11'dir. Bu konuda kararsız kalanların oranı ise yaklaşık % 19'dur. Süt fiyat desteği ile ilgili beklentiler ile işletme grupları arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Çizelge 5.33).

Çizelge 5.33. Yetiştiricilerin manda sütü fiyat desteğinden beklentileri

			Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Manda Sütü Fiyat Desteği Artmalı	1-4 baş	Sayı	4	1	5	11	16	37
		%	10,8	2,7	13,5	29,7	43,2	100,0
	5-9 baş	Sayı	1	5	4	7	26	43
		%	2,3	11,6	9,3	16,3	60,5	100,0
	10 ⁺ baş	Sayı	2	4	20	11	33	70
		%	2,9	5,7	28,6	15,7	47,1	100,0
	Toplam	Sayı	7	10	29	29	75	150
		%	4,7	6,7	19,3	19,3	50,0	100,0

Pearson Khi Kare:16,664 sig.=0,034<0,05 Anlamlı

5.5.3.Yetiştiricilerin yem fiyatları ve yem desteği ile ilgili beklentileri

Yetiştiricilerin yem fiyatlarının düşmesi ya da yem bitkileri desteğinin artması ile ilgili olumlu görüş bildirenlerin oranı yaklaşık olarak % 84, olumsuz görüş bildiren yetiştiricilerin oranı % 7'dir. Bu konuda kararsız kalanların oranı ise yaklaşık % 9'dur (Çizelge 5.34).

Çizelge 5.34. Yetiştiricilerin yem fiyatları ve yem desteği ile ilgili beklentileri

			Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Yem Fiyatları Düşmeli	1-4 baş	Sayı	4	0	3	6	27	40
		%	10,0	0,0	7,5	15,0	67,5	100,0
	5-9 baş	Sayı	1	2	3	7	33	46
		%	2,2	4,3	6,5	15,2	71,7	100,0
	10 ⁺ baş	Sayı	3	1	9	7	52	72
		%	4,2	1,4	12,5	9,7	72,2	100,0
	Toplam	Sayı	8	3	15	20	112	158
		%	5,1	1,9	9,5	12,7	70,9	100,0

5.6. Üreticilerin Tarımsal Örgütlerle İlgili Düşünceleri

5.6.1.Yetiştiricilerin devletin kooperatiflere destek vermesiyle ilgili beklentileri

Yetiştiricilerin devletten kooperatifleri desteklemesi ile ilgili beklentilerinde olumlu görüş bildirenlerin oranı yaklaşık olarak % 43, olumsuz görüş bildiren yetiştiricilerin oranı % 41’dir. Bu konuda kararsız kalanların oranı ise yaklaşık % 16’dır (Çizelge 5.35).

Çizelge 5.35.Yetiştiricilerin devletin kooperatiflere destek vermesiyle ilgili beklentileri

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	
Kooperatiflere Destek Olunmalı	1-4 baş	Sayı	17	2	4	6	5	34
		%	50,0%	5,9%	11,8%	17,6%	14,7%	100,0%
	5-9 baş	Sayı	7	6	5	8	11	37
		%	18,9%	16,2%	13,5%	21,6%	29,7%	100,0%
	10+ baş	Sayı	20	3	12	15	15	65
		%	30,8%	4,6%	18,5%	23,1%	23,1%	100,0%
Toplam	Sayı	44	11	21	29	31	136	
	%	32,4%	8,1%	15,4%	21,3%	22,8%	100,0%	

Pearson Khi Kare:12,423 sig.>0,05 Anlamsız

5.6.2. Üreticilerin birlik hakkında görüşleri

Yetiştiricilerin Damızlık Manda Yetiştiriciliği Birliği’ne katılma sebepleri arasında desteklerden yararlanmayı önemli bulanların oranı % 98’dir (Çizelge 5.36).

Çizelge 5.36. Birliğe katılma sebepleri arasında desteklerden yararlanmayı önemli görenler

Gruplar		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	
Desteklerden Yararlanmak Önemlidir		Sayı	1	0	0	2	12	15
	1-4 baş	%	6,7	0	0,0	13,3	80,0	100,0
		Sayı	1	0	1	1	28	31
	5-9 baş	%	3,2	0	3,2	3,2	90,3	100,0
		Sayı	1	0	0	7	55	63
	10+ baş	%	1,6	0	0,0	11,1	87,3	100,0
	Toplam	Sayı	3	0	1	10	95	109
		%	2,8	0	0,0	11,1	87,3	100,0

Yetiştiricilerin Damızlık Manda Yetiştiriciliği Birliği’ne katılma sebepleri arasında ürününü kolay pazarlamayı önemli bulanların oranı yaklaşık % 26’dır (Çizelge 5.37).

Çizelge 5.37. Birliğe katılma sebepleri arasında ürününü kolay pazarlamayı önemli görenler

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	
Ürünü Kolay Pazarlamak	1-4 baş	Sayı	9	0	2	1	0	12
		%	75,0	0,0	16,7	8,3	0,0	100,0
	5-9 baş	Sayı	17	1	4	5	3	30
		%	56,7	3,3%	13,3	16,7	10,0	100,0
	10 ⁺ baş	Sayı	30	8	2	7	9	56
		%	53,6	14,3%	3,6	12,5	16,1	100,0
Toplam	Sayı	56	9	8	13	12	98	
	%	57,1	9,2%	8,2	13,3	12,2	100,0	

Yetiştiricilerin Damızlık Manda Yetiştiriciliği Birliği'ne katılma sebepleri arasında damızlık hayvan teminini önemli bulanların oranı yaklaşık % 26'dır. Bunu önemsiz bulan yetiştiricilerin oranı % 62 ve kararsızları oranı yaklaşık % 12'dir (Çizelge 5.38).

Çizelge 5.38. Birliğe katılma sebepleri arasında damızlık hayvan teminini önemli görenler

Gruplar		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	
Damızlık Hayvan Temininin Kolay Olması	1-4 baş	Sayı	10	0	0	1	1	12
		%	83,3	0,0	0,0	8,3	8,3	100,0
	5-9 baş	Sayı	17	0	5	4	4	30
		%	56,7	0,0	16,7	13,3	13,3	100,0
	10 ⁺ baş	Sayı	27	6	6	6	9	54
		%	50,0	11,1	11,1	11,1	16,7	100,0
	Toplam	Sayı	54	6	11	11	14	96
		%	56,3	6,3	11,5	11,5	14,6	100,0

Yetiştiricilerin damızlık manda yetiştiriciliği birliğine katılma sebepleri arasında ucuz ve kolay girdi teminini önemli bulanların oranı yaklaşık % 20'dir. Bunu önemsiz bulan yetiştiricilerin oranı % 67 ve kararsızları oranı yaklaşık % 13' tür (Çizelge 5.39).

Çizelge 5.39. Birliğe katılma sebepleri arasında ucuz ve kolay girdi teminini önemli görenler

Gruplar		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Girdileri Ucuz ve Kolay Sağlamak	1-4 baş	Sayı	10	0	1	0	12
		%	83,3	0,0	8,3	0,0	100,0
	5-9 baş	Sayı	16	1	6	3	30
		%	53,3	3,3	20,0	10,0	100,0
	10 ⁺ baş	Sayı	30	6	5	3	52
		%	57,7	11,5	9,6	5,8	100,0
Toplam		Sayı	56	7	12	6	94
		%	59,6	7,4	12,8	6,4	100,0

Yetiştiriciler, birliğe katılma sebepleri arasında veteriner hizmeti sağlamak açısından % 21 oranında önemli bulmuştur. Bunu önemsiz bulan yetiştiricilerin oranı % 70 ve kararsızları oranı yaklaşık % 9 dur. Anketlere 95 üretici yanıt vermiştir(Çizelge 5.40).

Çizelge 5.40. Birliğe katılma sebepleri arasında veteriner ve sağlık hizmetini önemli görenler

Gruplar		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Veteriner Hizmeti Sağlamak	1-4 baş	Sayı	11	0	0	1	12
		%	91,7	0,0	0,0	8,3	100,0
	5-9 baş	Sayı	17	0	5	5	30
		%	56,7	0,0	16,7	16,7	100,0
	10 ⁺ baş	Sayı	29	9	4	3	53
		%	54,7	17,0	7,5	5,7%	100,0
Toplam		Sayı	57	9	9	9	95
		%	60,0%	9,5%	9,5%	9,5%	100,0%

Yetiştiriciler, birliğe katılma sebepleri arasında ürününü değerinde satabilmesi açısından yaklaşık % 16 oranında önemli bulmuştur. Bunu önemsiz bulan yetiştiricilerin oranı % 73'tür. Anketlere 94 üretici yanıt vermiştir(Çizelge 5.41).

Çizelge 5.41. Birliğe katılma sebepleri arasında ürününü değerinde satmayı önemli görenler

Gruplar		Kesinlikle Katılmıyorum				Kesinlikle Katılıyorum		Total
		Sayı	11	0	0	1	0	
Ürünü Yüksek Bedelle Satmak	1-4 baş	Sayı	11	0	0	1	0	12
		%	91,7	0,0	0,0	8,3	0,0	100,0
	5-9 baş	Sayı	17	0	5	3	4	29
		%	58,6	0,0	17,2	10,3	13,8	100,0
	10 ⁺ baş	Sayı	31	10	5	3	4	53
		%	58,5	18,9	9,4	5,7	7,5	100,0
Toplam		Sayı	59	10	10	7	8	94
		%	62,8	10,6	10,6	7,4	8,5	100,0

Yetiştiricilerin mandadan kazandıkları gelirlerinin artmasında birliğin rolünün olup olmadığı sorulduğunda yetiştiricilerin % 25'i birliğin rolünün olduğunu belirtirken yaklaşık % 32'si olmadığını belirtmiştir. Kararsız kalanların oranı ise % 43'dür. İşletme grupları ile bu konuda yetiştiricilerin görüşleri arasında bir ilişki bulunmuştur. İşletme büyüklüğü ile birliğin sağladığı gelir artışı arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Birliğe üye olmakla en fazla gelir artışı beyanında bulunan üreticiler büyük ölçekli üreticiler olmuştur (Çizelge 5.42).

Çizelge 5.42. Yetiştiricilerin mandadan kazandıkları gelirlerinin artmasında birliğin rolü

Gruplar		Gelirin Artmasına Birliğin Rolü Oldu mu?			Genel
		Evet	Hayır	Kararsızım	
1-4 baş	Sayı	1	16	33	50
	%	2,0	32,0	66,0	100,0
5-9 baş	Sayı	8	16	28	52
	%	15,4	30,8	53,8	100,0
10 ⁺ baş	Sayı	37	27	18	82
	%	45,1	32,9	22,0	100,0
Genel	Sayı	46	59	79	184
	%	25,0	32,1	42,9	100,0

Pearson Khi Kare:41,87 sig.= 0,000<0,05 Anlamlı

5.7. 1. Üreticilerin teknik bilgi kaynaklara ulaşım ile ilgili görüşleri

Teknik bilgiye ulaşmada yetiştiricilerin % 17,5'i Damızlık Manda Yetiştiricileri Birliği'ni önemli bir kaynak görürken, % 76'sı önemsiz bir kaynak olarak görmektedir (Çizelge 5.43)

Çizelge 5.43. Teknik bilgiye ulaşımında Damızlık Manda Yetiştiricileri Birliği'ni önemli görenler

Gruplar		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	
DMYB	1-4 baş	Sayı	23	3	1	1	29	
		%	79,3	10,3	3,4	3,4	3,4	100,0
	5-9 baş	Sayı	21	1	1	2	4	29
		%	72,4	3,4	3,4	6,9	13,8	100,0
	10 ⁺ baş	Sayı	40	3	6	6	7	62
		%	64,5	4,8	9,7	9,7	11,3	100,0
Toplam	Sayı	84	7	8	9	12	120	
	%	70,0	5,8	6,7	7,5	10,0	100,0	

Teknik bilgiye ulaşmada kooperatifleri üreticilerin yaklaşık olarak % 2'si önemli bir kaynak görürken, % 95'i önemsiz bir kaynak olarak görmektedir (Çizelge 5.44)

Çizelge 5.44. Teknik bilgiye ulaşımında kooperatifleri önemli görenler

Grup		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	
KOOPERATİF	1-4 baş	Sayı	27	1	0	0	28	
		%	96,4	3,6	0,0	0,0	0	100,0
	5-9 baş	Sayı	22	6	1	1	0	30
		%	73,3	20,0	3,3	3,3	0	100,0
	10 ⁺ baş	Sayı	46	4	3	1	0	54
		%	85,2	7,4	5,6	1,9	0	100,0
	Toplam	Sayı	95	11	4	2	0	112
		%	84,8	9,8	3,6	1,8	0	100,0

Teknik bilgiye ulaşmada tarım teşkilatını üreticilerin %36.5'i önemli bir kaynak görürken, %29'u önemsiz bir kaynak olarak görmektedir (Çizelge 5.45)

Çizelge 5.45. Teknik bilgiye ulaşımında tarım teşkilatını önemli görenler

Grup		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam	
TARIM TEŞKİLATI	1-4 baş	Sayı	9	0	13	5	9	36
		%	25,0	0,0	36,1	13,9	25,0	100,0
	5-9 baş	Sayı	7	3	12	3	13	38
		%	18,4	7,9	31,6	7,9	34,2	100,0
	10+baş	Sayı	18	3	22	5	15	63
		%	28,6	4,8	34,9	7,9	23,8	100,0
	Toplam	Sayı	34	6	47	13	37	137
		%	24,8	4,4	34,3	9,5	27,0	100,0

Teknik bilgiye ulaşmada komşu ve akrabayı yetiştiricilerin % 29'u önemli bir kaynak görürken, % 48'i önemsiz bir kaynak olarak görmektedir (Çizelge 5.46)

Çizelge 5.46. Teknik bilgiye ulaşımında komşu ve akrabayı önemli görenler

Grup		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
KOMŞU AKRABA	1-4 baş	Sayı	10	2	9	7	33
		%	30,30	6,10	27,30	21,20	100,00
	5-9 baş	Sayı	15	2	8	6	33
		%	45,50	6,10	24,20	18,20	100,00
	10+ baş	Sayı	28	4	11	7	60
		%	46,70	6,70	18,30	11,70	100,00
	Toplam	Sayı	53	8	28	20	126
		%	42,10	6,30	22,20	15,90	100,00

Teknik bilgiye ulaşmada medya araçlarını yetiştiricilerin yaklaşık olarak % 16'sı önemli bir kaynak görürken, % 77'si önemsiz bir kaynak olarak görmektedir (Çizelge 5.47).

Çizelge 5.47. Teknik bilgiye ulaşımında medya araçlarını önemli görenler

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
MEDYA ARAÇLARI	1-4 baş	Sayı	21	2	1	4	30
		%	70,0	6,7	3,3	13,3	100,0
	5-9 baş	Sayı	19	3	3	0	29
		%	65,5	10,3	10,3	0,0	100,0
	10+ baş	Sayı	42	2	5	4	57
		%	73,7	3,5	8,8	7,0	100,0
	Toplam	Sayı	82	7	9	8	116
		%	70,7	6,0	7,8	6,9	100,0

Teknik bilgiye ulaşımında kendisini önemli gören üreticilerin oranı %89, önemli görmeyenlerin oranı ise %8'dir (Çizelge 5.48).

Çizelge 5.48. Teknik bilgiye ulaşımında kendi bilgisini önemli görenler

Gruplar		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Total
KENDİ BİLGİSİ	1-4 baş	Sayı	3	2	0	4	39
		%	7,7	5,1	0,0	10,3	100,0
	5-9 baş	Sayı	3	1	1	5	37
		%	8,1	2,7	2,7	13,5	100,0
	10+ baş	Sayı	2	0	3	6	62
		%	3,2	0,0	4,8	9,7	100,0
	Genel	Sayı	8	3	4	15	138
		%	5,8	2,2%	2,9	10,9	100,0

5.8 Samsun İlinde Manda Sütü ve Ürünleri Pazarlama Kanalları

Küçük üreticilerin önemli bir oranı ürünlerini pazarda satmamakta ve kendileri tüketmektedirler. Ürünleri manda sütü, manda yoğurdu, kaymak, tereyağı ve peynir şeklindedir. Yoğurt, tereyağı ve peynir yapımında sığır sütüyle manda sütünü karıştırdıklarını ifade etmişlerdir.

Manda sütünü daha çok işleyiciler toplamaktadır. Damızlık Manda Yetiştiricileri Birliği'nin işleme tesisi sadece bulunduğu Bafra ilçesi ve yakınındaki yerleşim yerlerinden süt toplayabilmektedir. Uzakta kalan diğer üreticiler, başka alternatifleri olmadığı durumlarda, sütlerini uzun süre muhafaza edemeyecekleri için sığır sütü olarak toplayıcılara sütlerini verdiklerini bildirmişlerdir. Üreticiler sütlerini satmada Satılan süt genellikle plastik bidonlarda verilmektedir.

Anketlerde manda besiciliği yapan işletmeye rastlanmamıştır. Ancak üretim dönemi içinde canlı hayvan alım satımı yaparak gelir elde edebilmektedirler. Manda eti ise aile içinde kurban bayramlarında yöresel lezzet olarak tüketilebilmekte ya da araçılara ve yerel işletmelere satılabilmektedir. Samsun ilinde manda sütü ve ürünlerinde aşağıda verilen pazarlama kanallarının bulunduğu belirlenmiştir:

Üretici--- Üretici tarafından satış (Süt, Kaymak, Tereyağ, Yoğurt, Peynir) (mahalli pazar)---**Tüketici**

Üretici---DSYB (Süt)--**Tüketici**

Üretici---Pazarcı (mahalli pazar) (Süt, Kaymak, Tereyağ, Yoğurt, Peynir) ---**Tüketici**

Üretici---Süt ve süt Mamulleri İşleme Tesisi (Süt, Kaymak, Tereyağ, Yoğurt, Peynir) ---**Tüketici**

Üretici---Toplayıcı--- Süt ve süt Mamulleri İşleme Tesisi (Süt, Kaymak, Tereyağ, Yoğurt, Peynir) ---Küçük Esnaf/Bayii (Süt, Kaymak, Tereyağ, Yoğurt, Peynir) --**Tüketici**

Üretici---Toplayıcı--- Süt ve süt Mamulleri İşleme Tesisi---Büyükşehirlerdeki Bazı Süpermarketler (Yoğurt, Peynir) --**Tüketici**

Üretici--Toplayıcı-- Süt ve Süt Mamulleri İşleme Tesisi (Süt, Kaymak, Tereyağ, Yoğurt, Peynir) --**Tüketici**

Üretici-- (Süt, Kaymak, Tereyağ, Yoğurt, Peynir) --**Tüketici (Özel Müşteri)**

6. SWOT ANALİZİ

Güçlü Yönler

- Tarımsal üretim için Samsun uygun ekolojik koşullara, iklime ve Agro-stratejik konuma sahip olması,
- Manda yetiştiriciliğinin sığır yetiştiriciliğine göre daha kolay ve ucuz olması,
- Manda yetiştiriciliğinin yöre için geleneksel oluşu,
- Birliğin bölgede aktif rol alması,
- Mandanın hastalıklara karşı dayanıklılığının iyi olması,
- Manda sütü ve ürünlerinin inek sütü ve ürünlerine göre daha iyi gelir getirmesi,
- Mandanın merayı iyi değerlendirebilmesi,
- Mandanın yemden yararlanma oranının yüksek olması,
- Manda sütü ve etinin besleyici değerinin yüksek olması,
- Mandanın uzun ömürlü olması,
- Manda etinin sağlıklı ya da diyet ürün olma potansiyelinin yüksek olması,

Zayıf Yönler

- Manda sayısı az olan küçük işletmelerin ağırlıkta olması,
- Üretimdeki verimliliği artıracak suni tohumlamanın, manda için uygulanmasındaki teknik sıkıntılar,
- Manda sütü ve ürünlerinin pazarlamasında sıkıntılar,
- Yem fiyatlarındaki artışın sektörü olumsuz etkilemesi,
- İşletmelerin kaynak yetersizliği,
- Araştırma -yayın-üretici zincirindeki etkinliğinin yetersizliği,
- Genç nüfusun manda yetiştiriciliğine sıcak bakmaması,
- Birliğin sadece Bafra ilçesinde faaliyet göstermesi,
- Süt toplama merkezlerinin faal olmaması ve manda sütünün depolanmasının zorluğu,
- Pazarlama kanallarının dağınık olması ve işleyicilerin düzenli süt alımı yapamaması,
- Manda sütünün sığır sütüyle karıştırılması,
- Manda ürünlerinin markalaşma ve tanıtımının yetersiz kalması,
- Manda süt veriminin düşük olması.

Fırsatlar

- Manda üretimi için sağlanan devlet destekleri,
- Samsun'un stratejik coğrafi konumu ulusal ve uluslararası ticaret için çok önemli fırsatlar sunması,
- Yörede doğal yaşam alanı olan sulak alanlar, meralar, göller ve bataklıkların bulunması,
- Yem ve gübre fiyatlarındaki KDV'nin kaldırılması,
- Sıfır faizli destekleme kredileri,
- Organik üretim potansiyelinin olması,
- Coğrafi ürün ya da markalı ürün potansiyelinin olması,
- Özellikle büyük şehirlerden manda ürünlerine olan talebin yüksek olması,

Tehditler

- Sulak alan, mera ve çayırların bozulma ve yetersiz kalma tehdidi
- Değişken yem ve diğer girdi (mazot, gübre vs.) fiyatları
- Genç nüfusun köyden şehre göç etmesi,
- Gençlerin manda yetiştiriciliğine ilgi duymaması
- Bilinçsiz yetiştiricilik
- İmar uygulamaları ve kentleşmenin olumsuz etkisi.

Samsun ilinde anket çalışması ile beraber yapılan “Güçlü ve Zayıf Yönler ile Fırsatlar ve Tehditler Analizi” değerlendirilmesinde manda yetiştiriciliğinin güçlü yönleri; tarımsal üretim için Samsun uygun ekolojik koşullara, iklime ve Agro-stratejik konuma sahip olması, manda yetiştiriciliğinin sığır yetiştiriciliğine göre daha kolay ve ucuz olması, manda yetiştiriciliğinin yöre için geleneksel oluşu, birliğin bölgede aktif rol alması, mandanın hastalıklara karşı dayanıklılığının iyi olması, manda sütü ve ürünlerinin inek sütü ve ürünlerine göre daha iyi gelir getirmesi, mandanın merayı iyi değerlendirebilmesi, mandanın yemden yararlanma oranının yüksek olması, manda sütü ve etinin besleyici değerinin yüksek olması, mandanın uzun ömürlü olması ve manda etinin sağlıklı ya da diyet ürün olma potansiyelinin yüksek olmasıdır.

Yörede manda yetiştiriciliğinin birçok zayıf yönleri tespit edilmiştir. Bunlar; manda sayısı az olan küçük işletmelerin ağırlıkta olması, üretimdeki verimliliği artıracak suni tohumlamanın, manda için uygulanmasındaki teknik sıkıntılar, manda sütü ve ürünlerinin pazarlamasında sıkıntılar, yem fiyatlarındaki artışın sektörü olumsuz etkilemesi, işletmelerin kaynak yetersizliği, araştırma -yayım- üretici zincirindeki etkinliğinin yetersizliği, genç nüfusun manda yetiştiriciliğine sıcak bakmaması, birliğin sadece Bafra ilçesinde faaliyet göstermesi, süt toplama merkezlerinin faal olmaması ve manda sütünün depolanmasının zorluğu, pazarlama kanallarının dağınık olması ve işleyicilerin düzenli süt alımı yapamaması, manda sütünün sığır sütüyle karıştırılması, manda ürünlerinin markalaşma ve tanıtımının yetersiz kalması ve manda süt veriminin düşük olmasıdır.

Manda yetiştiriciliğinde önemli fırsatlar tespit edilmiştir. Bunlar; manda üretimi için sağlanan devlet destekleri, Samsun’un stratejik coğrafi konumu ulusal ve uluslararası ticaret için çok önemli fırsatlar sunması, yörede doğal yaşam alanı olan sulak alanlar, meralar, göller ve bataklıkların bulunması, yem ve gübre fiyatlarındaki KDV’nin kaldırılması, sıfır faizli destekleme kredileri, organik üretim potansiyelinin olması, coğrafi ürün ya da markalı ürün potansiyelinin olması ve özellikle büyük şehirlerden manda ürünlerine olan talebin yüksek olmasıdır.

Bölgede manda yetiştiriciliğinde tehditler de belirlenmiştir. Bunlar; Sulak alan, mera ve çayırların bozulma ve yetersiz kalma tehdidi, Değişken yem ve diğer girdi (mazot, gübre vs.) fiyatları, Genç nüfusun köyden şehre göç etmesi, Gençlerin manda yetiştiriciliğine ilgi duymaması, Bilinçsiz yetiştiricilik ve İmar uygulamaları ve kentleşmenin olumsuz etkisidir.

Yapılan anket ve görüşmeler ışığında Samsun'da mandacılığı farklı ilçelerde arttırmak ve destek vermek mümkündür. Bölgede mandacılık konusunda güçlü yönler ve fırsatlar, zayıf ve tehditlerin önüne geçmektedir. Her ne kadar bölgede yapılan işletmeciliğin endüstriyel olmayıp aile işletmeciliği şeklinde olsa da, mandacılık konusunda aile çiftçiliği desteklenerek işsizlik azaltılabilir, ekonomiye katkı sağlanabilir. Yöre insanları kendi gıdalarını üretilip tüketmenin yanında tarımın bu faaliyet alanından daha iyi gelir elde edebilirler.

7.TARTIŞMA ve SONUÇ

Sosyo-ekonomik açıdan sonuçları değerlendirdiğimizde; yetiştiriciler, küçük ölçekte işletmeler ağırlıktadır. Üreticilerin işletme büyüklüğü ile manda sütünden fiyat desteğinde beklentiler ile mandadan kazanılan gelirin artmasında Birliğin rolü olduğu kanısı değişkenleri arasında ilişki bulunmaktadır. Üreticilerin finansman ihtiyaçları bulunmaktadır. Özellikle yem fiyatları üreticileri zor durumda bırakmaktadır. Manda sütü ve ürünleri pazarlamasında sorunlar yaşanmaktadır. Pazarlama açısından örgütlenme sorunu bulunmaktadır. Süt toplama merkezleri faal değildir. Genç nüfus manda yetiştiriciliğine sıcak bakmamaktadır. Manda sütü maliyeti inek sütüne göre daha düşüktür. Manda yetiştiriciliği süt üretimine dayalı olup, besi yetiştiriciliği yok denecek kadar azdır. Manda sütü, kaymağı, yoğurdu ve kaymaklı lokumuna yörede özel talep bulunmaktadır. Manda eti ise geleneksel olarak tüketilmektedir.

Teknik açıdan sonuçları değerlendirdiğimizde; Manda sütü verimi genel olarak düşüktür. İşletme büyüklüğü ile Birliğe üyelik durumu ve işletmelerde kayıt tutma durumu değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Birlik çoğunlukla Bafra'da faaliyet göstermekte, diğer ilçelere uzak kalmaktadır. Sahada, suni tohumlamada başarı elde edilememektedir. Manda ürünlerinden coğrafi ürün geliştirme potansiyeli bulunmaktadır. Rekabet edebilme açısından manda ürünleri ile ilgili Ar-ge çalışmalarına ihtiyaç vardır. Yine bununla ilgili olarak manda ürünlerinin gıda güvenliği konusunda da gerekli tedbirlerin alınması gereklidir.

Çevresel açıdan çıkan sonuçlara bakıldığında; Meralar yetersizdir. Sulak alan, mera ve çayırlar bozulma tehdidi altındadır. Meralarda, büyükbaş ve küçükbaş hayvanları aşırı otlatma sorunu vardır. Mandalar, meralar ve sulak alanların ıslahında ve korunan sulak alanların sürdürülebilirliğine ekolojik anlamda katkıda bulunmaktadır. Tarımsal faaliyetler ve kentleşmenin de olumsuz etkisi olmaktadır. Yetiştiriciliğin yapıldığı yerler aynı zamanda doğal zenginliklere sahiptir. Kırsal turizmin yapılması potansiyeli bulunmaktadır.

Hayvan başına verilen desteklerin devamının bu safhada faydalı olduğu düşünülmektedir. Ancak büyük ölçekli işletmeler her yönüyle mutlaka desteklenmelidir. Damızlık Manda Yetiştiricileri Birliği'nin veya şubelerinin diğer ilçelerde açılması ihtiyacı vardır. Pazarlama konusunda etkin örgütlenme (üretici birliği, kalkınma kooperatifi, butik işletme vb) ihtiyacı bulunmaktadır. Bütün manda ürünlerinde (et ve süt) kaliteli gıda standartlarını karşılayan ve ürün farklılaşması sağlayan Ar-Ge çalışmaları ihtiyacı vardır. Yöredeki deltaların çevresindeki mera ve çayırların bozulmasını ve azalmasını önleyecek tedbirlerin alınması ihtiyacı vardır. Sulak alanlar çevresinde yapılan tarımın en azından iyi tarım uygulamaları sisteminde yapılması yönünde önlem alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Damızlık mandalara hayvan başına verilen destek arttırılmalıdır. Böylece etin fiyatının yükseldiği dönemlerde mandaların kasaba gitmesinin önüne geçilmesi mümkün olabilir. Manda sütüne verilen teşvik arttırılmalı, sütünü yoğurda çevirip yerel pazarlarda satan ve küçük esnaf tarafından

satılan üreticilerinde bu destekten yararlanabilmesi sağlanmalıdır. Özellikle süt ve kaymak gibi ürünlerinin organik marka halinde etiketlenerek gıda güvenliğine uygun şekilde değer fiyatına pazar bulabilmesine çalışılmalıdır. Ziraat Bankası ve Tarım ve Kredi Kooperatifleri kanalıyla manda üreticilerine düşük faizli kredi kullandırılması yoluyla yeni hayvan alımı konusunda kaynak sağlanmalıdır.

Manda yetiştirici birlikleri kurulmuş olup, merkezi ve yerel örgütlenmesini tamamlamıştır. Bu manada, yetiştirici birliklerinin desteklenmesi gerekmektedir. Tarım İl Müdürlüğü kanalıyla ortak projeler geliştirmeleri ve uygulamaları sağlanmalıdır. Manda ürünlerinin markalaşarak ülke içi ve dünya pazarlarına girmesinin sağlanması konusunda çalışılması gerekmektedir.

İşletme ölçeklerinin mevcut 3-5 mandadan ziyade, ticari hale dönüştürülmesine yönelik büyük işletmelerin oluşmasının sağlanmasına yönelik projelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yapılan analiz sonuçlarına göre gençlerin yetiştiriciliğe ilgi göstermediği belirlenmiştir. Neredeyse 40 yaşın altında üretici olmadığı ve yaş ortalamasının 52 olduğu belirlenmiştir. Gençlerin manda yetiştiriciliğine özendirilmesi gerekmektedir.

Manda sayımız artma eğilimine girmiştir, manda sütü ve ürünlerine talep artmaktadır, manda sütü üreticiye inek sütüne göre daha fazla para kazandırmaktadır, manda sütü verimimiz düşüktür ıslah çalışmaları ile geliştirilmelidir, manda üretiminin desteklenmesine devam edilmelidir.

Manda yetiştiriciliği yapan işletmelerin; Manda yetiştiriciliği faaliyet kolunun brüt kar analizi yapılmıştır, Üreticilerin sorun ve beklentileri belirlenmiştir, destekleme kararlarında yararlanabilecek politika yapıcılar için önemli veriler üretilmiştir.

Çıktıların Bakanlığın ilgili birimlerine ve üretici birliklerine ulaştırılması sağlanacaktır, Sonuçlanan projeye ait çıktılar; kongre, sempozyum vb bilimsel toplantılarda sözlü bildiri olarak sunulacak ve bilimsel makale olarak yayınlanacak ve akademik camia ile paylaşılması sağlanacaktır, Konuyla ilgili farklı çalışma gruplarında yapılacak proje ve araştırmalara katkıda bulunması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıl, A.F., 1974. Tarımsal Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması ve Memleketimizde Tarımsal Ürün Maliyetlerindeki Gelişmeler. T.C. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Yayın No: 567, Ankara.
- Adam R.C. (1975)Manda Sütü Ege Ü. Ziraat Fak. Yayınları, Yardımcı Ders Kitabı. İzmir.
- Alaçam, E., Tekeli, T., Dinç., D.A., Aksoy.,M., İzgi, N ve Sezer, A.N. (1992): Mandalarda PGF2 alfa kontrollü sunitohumlama sonuçları ve gebelik tanısı şanslarının araştırılması. Doğa T.Vet. Hayv. Derg., 16, 153-162.
- Alexiev A (1998). The Water Buffalo. St. Klment Ohridski University Press. Sofia-Bulgaria.
- Anon., 2015, Samsun İl Gıda,Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, http://samsun.tarim.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Tarimsal_strateji/
- Anon., 2016 a, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/>
- Anon., 2016 b, Food and Agriculture Organization, <http://www.fao.org/faostat/>
- Anon., 2017 a, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/>
- Anon., 2017 b, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, <http://www.milliparklar.gov.tr/kitap/7/>
- Anon. 2017c, Samsun İl Gıda,Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü,
- Atasever, S., Erdem, H. (2008). Manda Yetiştiriciliği Ve Türkiye'deki Geleceği. OMÜ Zir. Fak. Dergisi, 23(1):59-64.
- Borghese A, Mazzi M (2005) Buffalo population and strategies in the world. In: Borghese, A. Buffalo Production and Research. Reu Technical Series 67, Italy. p: 1-39.
- Bozoğlu, M., Ceyhan, V. ve Cinemre, H.A, 2001. Tonya İlçesinde Süt İşletmelerinin Ekonomik Yapısı ve Karşılaştıkları Riskler: Risk Ölçümü ve Uygun Risk Yönetimi Stratejileri. TZOB Yayınları, Yayın No.228, Ankara.
- Çakır, A., Haşımoğlu, S., Aksoy, A., 1981. Çiftlik hayvanlarının uygulamalı besleme ve yemlenmesi. Atatürk Üniv. Zir. Fak. Ders notu.Danev AD (1991). Effect of some factors on the lenght of calving-interval in buffalo cows. 3rd World Buffalo Congress. Varna-Bulgaria, May 13-18 1991. International Buffalo FederationPapers Proceedings. (7) 40-44. Samsun İli Manda Yetiştiriciliği.
- Çetinkaya ve Ark. (2011), Çetinkaya,N. Genç, B., Salman M. (2011) Samsun İli Manda Yetiştiriciliği. - Erişim adresi: www.samsunsempozyumu.org/Tam
- Çiçek, A. ve O. Erkan. 1996. Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örneklem Metotları. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları. Yayın No: 12. Ders Kitapları Serisi No: 6. Tokat.
- De Guzman, M.R., Jr.1980. Buffalo production and development in philippines. FFTC. January 1980:30-39.

- El-Neaney., M.H., Soheir, Fawzy, A., Khattab, R.M., 1996. Effect of vitamine E and Selenium supplementation on productive and reproductive performance of Egyptian Buffaloes. International Symposium on BuffaloResources and Production Systems. 14-17 Oct., 1996, Cairo, Egypt, 62-69.
- Goering, H.K., Van Soest, P.J., (1970).: Forage fiber analyses. Apparatus, reagent, procedures and applications. USDA Agric.Handbook No. 379.
- Gözener, B. and Sayılı, M. (2015) Tokat İli Turhal İlçesinde Sığır Besiciliğinde Üretim Maliyeti ve Canlı Ağırlık Artışına Etki Eden Faktörler, Tarım Bilimleri Dergisi-Journal Of Agricultural Sciences, (Yayın No: 2194862)
- Gül M., Akpınar M.G., Karlı B., Taşcıoğlu Y., Bozkurt Y. (2016), Türkiye'de Manda Yetiştiriciliğinin Geliştirilmesini Etkileyen Faktörler ve Bu Alana Yönelik Optimum Politika Bileşeninin Belirlenmesi - TÜBİTAK 113O309 nolu Proje Raporu, s:1-256 ,Isparta.
- Gündüz, O., Dağdeviren M.,(2012). Bafra İlçesinde Süt Maliyetinin Belirlenmesi ve Üretimi Etkileyen Faktörlerin Fonksiyonel Analizi, YYÜ TAR BİL DERG (YYU J AGR. SCI), 21(2): 104-111.
- Hill, T., Westbrook, R., (1997), “SWOT Analysis: It’s Time for a Product Recall”.Long Range Planning, 30, No.1, 46-52Horwitz, W. Official methods of analysis of the AOAC. Association of official analysis chemists. Washington. 1990.
- Işık, M., (2015). Muş ilinde manda yetiştiriciliği faaliyetinin ekonomik analizi. SDÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 89s., Isparta.
- İzgi, A.N., (1990). Mandanın et üretim etkinliği bakımından sığıra göre konumunu belirleyici bazı araştırmalar. Bornova, İzmir.
- Jainudeen M.R. (1983). The Water Buffalo. Pertanika, Supplementum 133-151.Jainudeen M.R., (1984). Reproduction in the water buffalo: Postpartum female. 10th International Congress on animal reproduction and artificial insemination. June 10 -14.1984. university of Illinois at Urbana Champaign,Ilinois USA Volume4, 42-49.
- Kaçar, B., (1991). Çay ve çay topraklarının kimyasal analizleri. 1. Çay analizleri. Çay-Kur yayınları No: 14. A.Ü. Basımevi. Ankara 331 s.
- Khan, M.A., Mohiddin, G., Salah Manzuriddin A.,(1991). Environmental factors affecting milk yield in Pakistani bufaloes. Sarhad Journal of Agriculture 7(1), ...Pakistan.
- Kıral, T., Gündoğmuş, E., Tanrıvermiş, H. (1999). Tarım Ürünleri İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve Veri Tabanı Rehberi, TEAE Yayın No: 37, Ankara.
- Kreul W, Sarıcan C (1993) Türkiye’de manda yetiştiriciliği. Hasad Dergisi. Yıl:8, No:95
- Lee, C.N., (1993). Environmental stress effects on bovine reproduction. Vet. Clin. North Amer. 9, 263-273.

- Ligda DJ (1996).Reproduction djligma@netnitco.netlast update: December 23, 1996, 3:10:07 pm.Mintzberg, H., (1994). The Rise and Fall of Strategic Planning. Prentice Hall, Hemel Hempstead.Reprint 94107, 107-114
- Metin, M. (2005). Süt Teknolojisi. Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, yayınları No: 33.
- Nanda A.S. and Nakao T., (2003). Role of Buffalo in the Socioeconomic Development of Rural Asia: Current Status and Future Prospectus. Anim. Sci. J., 74(6): 443-445,2003.
- Özdemir G. ve Özdemir A., (2016), Bingöl ili Manda Yetiştiriciliği Sorun ve Çözüm Önerilerinin Yetiştirici Gözüyle Değerlendirilmesi, Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi (6)2:157-164.
- Özüdoğru T. ve Tatlıdil F., (2012). Amasya Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliğinin Yöre Çiftçilerine Ekonomik Etkilerinin Analizi, TEPGE Yayın No:208, Ankara.
- Sarıözkan, S., (2011). Türkiye’de Manda Yetiştiriciliğinin Önemi. Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 17(1):163-166.
- Sav O. ve Sayın C. (2015) Sebze Tohumculuk Sektörünün SWOT Analizi ile İncelenmesi: Antalya İli Örneği. Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi, cilt1 sayı1 2015.
- Şahin, G. (2015), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi, Türkiye Zirai Hayatında Manda (Bubalus bubalis) Yetiştiriciliği ve Manda Ürünlerinin Değerlendirilmesi 31/2015.
- Şekerden, Ö., (2001). büyük baş hayvan yetiştirme (Manda yetiştiriciliği). Temizyürek ofset matbaacılık Antakya-Hatay.
- Terzano, G.M., Galasso, A., Barile, V.L., Pacelli, C., Montemurro, N., Borghese, A., (1997). Effect of feeding system andpuberty on blood metabolites trend in buffalo heifers, 5th World Buffalo Congress, 13-16 Oct., Caserta,Italy, Proceedings, 951-956.
- Uslu, T., (1970). Afyon bölgesi mandalarının çeşitli özellikleriyle rasyonel ve köy şartlarında süt verimleri üzerinde mukayeseli araştırmalar. Doktora Tezi. Birlik Matbaası. Bornova -İzmir.
- Van Soest, P.J., Robertson J.B.,(1979). Systems of analyses for evaluation of fibrous feed. In: W.J. Pigden, C.C. Balch, M.Graham (Eds) Proc. Int. Workshop on Standardization of Analytical Methodology for Feeds. Pp. 49-60. Int.Dev. Res. Center, Ottawa, Canada.
- Yamane T., (2001). Temel Örnekleme Yöntemleri-Taro Yamane. Literatür Yayıncılık. Çeviren: Alptekin Esin ve ark. sf.170-173. İstanbul.
- Yılmaz S., (2013). Afyonkarahisar Yöresi Manda Yetiştiriciliği; Küçükçobanlı Köyü Örneği, Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Zootečni Anabilim Dalı Yüksek lisans tezi, 144 s., Aydın.
- Zicarelli, L., Boni, R., Campanile, G., Roviello, S., Gasparini, B., Di Palo, R., (1997). Response to superovulation accordingto parity, opu priming, presence/absence of dominant follicule and season. 5th World Buffalo Congress, 13-16Oct., 1997, Caserta, Italy, Proceedings, 784-753.